

2. Agresszió és erőszakos bűncselekmények

Haller József – Fogarasi Mihály – Ivaskevics Krisztián

A világon évente megközelítőleg 25 millió erőszakos bűncselekményt követnek el, beleértve a nagyjából 700 ezer gyilkosságot és 1 millió nemi erőszakot. Az Egészségügyi Világszervezet adatai szerint évente mintegy 21,7 millió rokkantsági életévvesztés (*disability-adjusted life years*) róható fel az erőszaknak, amivel a 18. helyet foglalja el az ezt mutató világgrang-listán – súlyos betegségeket megelőzve. Sőt, az elhalálozások számát tekintve az erőszak még „előkelőbb” helyen van (World Health Organization). Az agresszió és az erőszakos bűnelkövetés jelentőségének illusztrálására egy sokkal életközeli tanulmányra utalunk, amely számszerűsítette az erőszakos bűncselekmények gyakoriságát Toronto kocsmáiban (GRAHAM et al. 2006). A megfigyelt 118 kocsmában 1334 éjszakán át tartó megfigyelés alatt 1754 elkövető 1052 erőszakos cselekményt követett el, vagyis a vendégek körülbelül háromóránként verekedtek össze. Ha ezt felszorozzuk a világ kocsmáinak számával, egy tekintélyes eredményt kapunk, sokkal nagyobb, mint amit a fent idézett statisztikák sejtetnek. Jellegükből adódóan ugyanis a kocsmái verekedéseknek csak kis része szerepel a nyilvántartásokban, mert ezeket közös megegyezéssel bonyolítják le, és a résztvevők ritkán jelentik fel egymást.

Az erőszakos bűncselekmények tehát nem véletlenül szerepelnek a kiemelt bűnelkövetési módzatok között.

2.1. Fogalmak tisztázása

2.1.1. Agresszió

Az agresszió az állati és emberi viselkedési repertoár része, amelynek fontos funkciója (szerepe) van. Lényegében a versengés leghatékonyabb formája, amely erőszakos viselkedéssel hidalja át az erőforrások korlátozottsága és a szükségletek közötti szakadékot. Röviden, az agresszió a versengés erőszakos formája, amelynek célja, hogy az egyed élelemhez, területhez, búvóhelyhez, partnerhez stb. jusson, így biztosítva fennmaradását, illetve – ha mindezt kissé bővítve értelmezzük – azért, hogy biztosítsa utódai fennmaradását. Ez szükségszerűen korlátozza a többi egyed hasonló szükségleteinek kielégítését, és egyfajta „létért való küzdelemmé” változik. Ez a meghatározás eredetileg Darwintól származik (DARWIN 1871), de használata azóta közkeletű (LINDENFORS–TULLBERG 2011) – többek között a jogi szakirodalomban is (ARCHER 2009).

Nyilvánvaló, hogy egy funkcionális meghatározás – az erőforrásokért való erőszakos versengés – nem kriminalizálható önmagában, már csak azért sem, mert e jelenség minden olyan állatnál megfigyelhető, amely rendelkezik az agresszió végrehajtásához szükséges

ideg- és izomrendszerrel, férgectől az ízeltlábúakig (KRAVITZ–HUBER 2003; EVANS 1973), sőt a növények is vegyi harcot vívnak egymással és a kórokozókkal szemben (ABDULLAH et al. 2017; BAETZ–MARTINOIA 2014; BROOKER 2006). Mivel az élővilág zöme nem kriminalizálható, más fogódzó után kell néznünk, ha kriminálpszichológiai szempontból szeretnénk értelmezni az agressziót.

Először a fent némileg szabadon alkalmazott „erőszakos versengés” kifejezést kell értelmeznünk. Erre kiválóan alkalmasak az 1960–70-es évek viselkedés-központú meghatározásai, amelyek az agressziót olyan viselkedésként írják le, amelynek célja a kár okozása egy másik élőlény számára (BUSS 1961), vagy valamivel részletesebben: amelynek célja fájdalom és sérülések okozása (BARON 1977; ZILLMAN 1979). Hogy egy élőlény miért okoz fájdalmat és sérülést egy másiknak, a fenti, funkcionális meghatározások mondják meg: hogy előnyre tegyen szert az erőforrásokért folytatott küzdelemben.

Összesítve a funkcionális és viselkedés-központú meghatározást: az agresszió az erőforrásokért folytatott versengés egyik formája, amelynek fő eszköze a sérülés vagy a fájdalom okozása (HALLER 2014). Az *erőforrás* kifejezést tágan kell értelmezni ugyanúgy, ahogy a sérülést és a fájdalmat is. Akárcsak az állatoknál, a táplálék az embereknél is erőforrás lehet, de a modern társadalmakban eléggé ritka, hogy emberek élelemért csapjanak össze. Ugyanakkor az anyagi erőforrás, például a pénz már gyakoribb oka az agressciónak. Erőforrás lehet ugyanakkor a társadalmi befolyás, a pozíció vagy akár a szerelmi partner is. Mindez bőven kiválthat agressziót. Ami a sérülést és a fájdalmat illeti, annak nyilvánvalóan szándékosnak kell lennie (nem agresszív, aki véletlenül rálép a lábunkra), és nem szolgálhatja az áldozat javát (BERKOWITZ 1994). A fogorvos például gyakran okoz fájdalmat, mégsem tekinthetjük agresszívnek. Végezetül: nem csak a fizikai fájdalom jár szenvedéssel. A pszichikai fájdalom és szenvedés ugyanolyan fontos, és súlyos következménye az agressciónak, mint a fizikai. A szenvedés kritériuma kiterjeszti az agressziót a fenyegetésre is: az is agresszív, aki agresszióval fenyeget, mert ezzel szenvedést okozhat.

Első pillantásra úgy tűnik, az agresszió meghatározása közben meglettük az erőszakos bűnelkövetés meghatározását is, hiszen aki fájdalmat vagy sérülést okoz azért, hogy előnyhöz jusson, a Btk. szerint kimeríti az erőszakos bűnöző fogalmát. A 164. § (1) büntetni rendeli azt „[a]ki más testi épségét vagy egészségét sérti”, tehát a sérülés okozása önmagában bűncselekmény, amelyet súlyosbít az aljas indok (164. § 4c), márpedig a nyereségvágy – bűnelkövetési összefüggésben – annak minősül. A meghatározást mégsem találtuk meg, mert fizikai fájdalom okozása előnyszerzés céljából az agressziót, és nem az erőszakos bűnelkövetést határozza meg. A penészgombok azért termelnek antibiotikumokat, hogy „sérülést okozzanak” a baktériumoknak, de ezt mégsem tekinthetjük erőszakos bűnnek. Bokszolók is fájdalmat okoznak egymásnak egy pénzdíj kedvéért, mégsem erőszakos bűnözők.

A megoldás kulcsa a szabályszegés. Az állatok agresszivításának evolúciós szabályok szabnak gátat, amelyek korlátozzák a versengés túlságosan veszélyes formáit (HINDE 1974). Az állat előre jelzi szándékait, hogy lehetővé tegye az ellenfél sérülésmentes visszahúzó-dását, a támadás kerül a szemet, torkot és hasat, hogy az életveszély elkerülhető legyen, az agresszió leáll, ha az ellenfél megadó testtartást vesz fel. És végül: a szaporodási szempontból értékes nőtények védve vannak az agresszió ellen, amely a versengést szolgálja, nem az ellenfél elpusztítását. Veszélyes formái ellen erős evolúciós nyomás nyilvánul meg, ezért az állati agresszió többnyire „szabályszerű”.

Munkahipotézisnek tehát megfogalmazhatjuk azt, hogy az agresszió csak addig tekinthető természetes viselkedési formának, ameddig alkalmazója betartja a szabályokat – például az „evolúciós szabályokat” az állatvilágban. Hasonló evolúciós szabályok valószínűleg emberre is érvényesek; például még a legelvadultabb kocsmai verekedésben is csak kivételesen fordul elő, hogy a küzdők egymás szemének kitolására törekednének, ami a sérülékeny testfelületek védtettségének állatoknál is tapasztalható jele. Az evolúciós szabályokon felül az embernek természetesen írott szabályokhoz is igazodnia kell.

A fentieket röviden összefoglalva: az agresszió az élőlények természetes viselkedésének része, amely önmagában nem kriminalizálható. Fájdalom vagy sérülés okozása az erőforrások megszerzéséért folyó versengés legitim formája az élővilágban – amennyiben nem sérülnek azok a szabályok, amelyek az evolúció során rögzültek. Mihelyt ez megtörténik, az agresszió abnormálisnak minősül még az állatvilágban is (HALLER-KRUK 2006). Az emberi agresszió is lehet az élet természetes velejárója, amennyiben a biológiailag meghatározott törvények mellett valaki a szociális normákra is tekintettel van. Ellenkező esetben már nem az agresszió természetes megnyilvánulásáról, hanem erőszakos bűnözésről beszélünk.

2.1.2. Erőszakos bűncselekmények

A szakirodalom egyszerű esetben az erőszakos bűnelkövetést olyan viselkedésformák listájaként értelmezi, mint ütés, rúgás, végtagok feszítése, fojtogatás stb., bűnügyi szempontból pedig ezek gyakoriságát veszi figyelembe (PROVENÇAL–BOOIJ–TREMBLAY 2015). Néha idesorolják a pusztá fenyegetést is (TREMBLAY 2010). Más tanulmányokban az erőszakos bűncselekményt egyszerre írják le viselkedési és törvényi fogalmakkal, olyan listákat alkotva, amelyekben szerepel a verbális agresszió, zaklatás, rablás, nemi erőszak és gyilkosság (LOEBER–HAY 1997). Ezt az utat követi a Btk. is, amikor a „Záró rész” „Értelmezések” fejezetének 26. pontjában a személy elleni erőszakos bűncselekményeket olyan fogalmakkal jellemezi, mint bántalmazás, emberölés, emberrablás, kényszervallatás, népirtás, önbíráskodás, rablás, személyi szabadság megsértése, szexuális kényszerítés, terrorcselekmény, testi sértés, zendülés, zsarolás stb.

Ezek a meghatározások, pontosabban leírások tulajdonképpen viselkedéslisták, amelynek elemeit az köti össze, hogy mindegyik törvénysértésnek minősül. Némileg összetettebb osztályozási rendszert hozott létre, illetve rendelt meg egy projekt keretén belül az FBI (*Federal Bureau of Investigation*). A kifejlesztett rendszert könyv formájában publikálták, amely eddig három kiadást ért meg (1992, 2006, 2013) (DOUGLES et al. 2006). Ez a könyv is viselkedéslistákat állított össze, és a bűntetteket a következő fő viselkedéskategóriákba sorolta:

- *Gyilkosság*: emberi élet szándékos kioltása egy másik ember által. A fogalomból kizárták a gondatlanságból elkövetett emberölést, amelyet a fizikai erőszak minősített esetének tekintenek.
- *Nemi erőszak*: erőszakos nemi közösülés. Idetartozik ennek kísérlete, valamint a gyerekek molesztálása.
- *Gyújtogatás*: köz- vagy magánépület, illetve közlekedési eszközök szándékos és rosszindulatú felgyújtása, illetve annak kísérlete. Idesorolják a robbantást is.
- *Komputeres bűnelkövetés*: amikor számítógép az erőszakos bűnelkövetés alanya vagy eszköze lehet, de magában foglalja az internet közvetítésével elkövetett erőszakos bűncselekményeket is.

- *Halált nem okozó bűncselekmények*: ebbe a kategóriába tartoznak a betörés, a rablás és a fizikai erőszak, illetve a gondatlanságból elkövetett emberölés.

A rendszert megkülönbözteti a fent idézett tanulmányoktól, hogy a büntettet pszichológiai fogalmakkal *minősíti*. Ezek kategóriái a szándék, viselkedés, attitűd és az áldozat kiválasztása. Ezeket a kézikönyv a „romlottság” ismérveiként értékeli. A *szándék* fogalomkörén belül például a romlottság minősített esetének tekinti az áldozat traumatizálásának szándékát, a károkozás maximalizálására törekvést, az áldozat helyrehozhatatlan eltorzításának szándékát, illetve azokat a bűncselekményeket, amelyeket pusztán élvezetből vagy azért követtek el, hogy az elkövető magára vonja a figyelmet, vagy rangot vívjon ki magának a bűnözői közösségben. A viselkedéseket különösen súlyosnak ítéli meg, ha az erőszak a provokációhoz képest szélsőségesen erős, a cselekményt kegyetlenül (mások szenvedésére érzéketlenül) követik el, az okozott sérülések kivételesen súlyosak, ha folyamatosak (szűnni nem akarók), illetve ha arra irányulnak, hogy másokat is bevonjanak a bűncselekménybe, vagy a tanúkat elhallgattassák. Az *attitűd* szempontjából súlyosbító jellegűnek minősül az, ha az elkövető nem törődik a következményekkel, vagy éppen élvezi azokat, illetve ha másokra, például az áldozatra hárítja a felelősséget. Végezetül az áldozat kiválasztásának szempontjából romlottnak minősül az, aki előítéletek alapján (például rasszista alapon) cselekszik, aki eleve védtelen és sérülékeny áldozatot választ, vagy az, aki közvetlen ismerőseit bántalmazza. A szándék és az áldozat kiválasztása egyszerre romlott akkor, ha az erőszak mások terrorizálására irányul. A romlottságot a kézikönyv mentális zavarokkal asszociálja, olyanokkal, mint antiszociális személyiségzavar, narcisztikus személyiségzavar, pszichopátia és szadizmus. A fentiek részletes kibontása helyett három példával mutatjuk be, hogyan gondolkodnak a szerzők. A *tanú meggyilkolása* csak a szándék szerint minősül romlottságnak; a *bizalmi kapcsolat kihasználása a bűn elkövetésére* romlottnak minősül a szándék és az áldozatválasztás szempontjából egyaránt, míg a *kegyetlenül, brutális eszközökkel, felháborító módon elkövetett, bujaságot szolgáló bűncselekmények* mind a négy szempont szerint romlottnak minősülnek.

A sommásan bemutatott kézikönyv világosan leszögezi, hogy az agresszió és az erőszakos bűncselekmények között hatalmas szakadék tátong. Az erőszakos bűncselekmények nem merülnek ki a versenyhelyzetek erőszakos megoldásában. Bár az agresszív cselekedetek felsorolásának szintjén a kettő akár azonosnak vagy nagyon hasonlóknak tűnhet, az erőszakos bűncselekményekhez olyan szándékok, viselkedések és attitűdök társulnak, illetve az áldozat kiválasztásánál olyan szempontok érvényesülnek, amelyek messze túlmutatnak az agresszió meghatározásán.

Míg az agresszió – bizonyos feltételek fennállása esetén – az élet természetes velejárója, az erőszakos bűncselekmény nem az.

2.1.3. Agresszió és erőszakos bűncselekmények

A két fogalmat többféleképpen is megkülönböztethetjük egymástól; a legfontosabb talán a funkcionalitás. Az agresszió mint biológiai jelenség célszerű, hiszen előnnyel kecsegtet, még ha kockázatos is. A funkcionalitás nem áll azokra, akik erőszakos bűncselekményeket követnek el. Az erőszakos bűnözés meghatározható úgy is, mint a szociális normákkal el-

lentétes agresszió (BROWER–PRICE 2001), a szociális normák áthágásának pedig következményei vannak. Enyhébb esetekben az erőszak következménye a szociális elszigetelődés, a munkahely vagy a család elvesztése. Ilyen következményekkel járhat az, amit alább reaktív agresszióknak fogunk nevezni. Lehet például, hogy egy ittas személy pillanatnyilag érvényesíti érdekeit a családi összetűzésben (felidézve az agresszió funkcionális értelmezését), hosszú távon azonban többet veszít, mint nyer.

A spektrum túlsó végén, az erőszakos bűnelkövetés még súlyosabb következményekkel jár: az elkerülhetetlen letartóztatásokon és börtönbüntetésekén túl az elkövető életéveket veszít. Példaként felhozva: a bűnözés finn fiatalok bűnelkövetőknél önmagában 11-szeresére növelte a nem természetes elhalálozások gyakoriságát a kamaszkort követő 20–25 évben, és ami e fejezet szempontjából a legfontosabb: a bűnelkövetők kategóriáján belül az erőszakos bűnelkövetők nem természetes halálozási aránya duplája volt annak, amelyet a nem erőszakos bűnelkövetőknél regisztráltak (LINDBERG et al. 2017). Hasonló összefüggéseket más tanulmányokban és országokban is kimutattak, esetenként hatalmas, több tízezres vizsgálati mintákban. A tanulmányok közös nevezője, hogy a bűnelkövetők – különösen az erőszakosak – rövidebb ideig élnek, és többnyire nem természetes okok miatt halnak meg (TEPLIN et al. 2014; ZLODRE–FAZEL 2012). Az erőszakos bűnözés tehát korántsem jelent előnyt az elkövetőnek, sőt nem kevés elvesztett életévvel jár. Az erőszakos bűnözés az agresszió diszfunkcionális változata, amely előnyök megszerzése helyett árt az elkövetőnek és egyúttal a társadalomnak is (NELSON–TRAINOR 2007).²⁷

Az agresszió tehát nem tévesztendő össze az erőszakos bűnelkövetéssel. Az előző az emberi viselkedés természetes része, az utóbbi ennek diszfunkcionális torzulása, amely mindenkinek árt, még elkövetőjének is.

2.2. Az emberi agresszió formái és viszonyuk az erőszakos bűnelkövetéshez

2.2.1. *Viselkedés: az agresszió technikai kivitelezése*

Az emberi agresszió különböző formákat vehet fel, amelyeket általában a „verbális”, „kapcsolati” és „fizikai” kategóriákba szokás sorolni. A verbális agresszió magában foglalja a fenyegető, szóbeli üzeneteket, de a verbális agresszió kategóriájába szokták sorolni a fenyegető arckifejezést és testtartást, sőt a tárgyak elleni agressziót is (például az asztalra ütést vagy az ajtó csapkodását), amennyiben az a fenyegetést célozza (BJÖRKQVIST–OESTERMAN–KAUKIAINEN 1992). Ezek nem okoznak fizikai fájdalmat, de a szociális partner megfélemlítését célozzák, tehát lelki szenvedést okoznak. Ezért minősülnek agresszív cselekedetnek. Bár a „verbális agresszió” kifejezés széles körben használt, ezt inkább megfélemlítésnek nevezhetjük, mert nemcsak a szóbeli fenyegetést foglalja magában.

Az agresszív viselkedés második típusa – ami az okozott szenvedés súlyosságát illeti – a kapcsolati agresszió. Ebben az esetben az agresszor a szociális kapcsolatait használja ki, hogy célját (az előnyszerzést) elérje (GOMES 2007). Ennek formái a rosszindulatú pletykák terjesztése, a verbális zaklatás, de ide tartozik az áldozat kiközösítése, illetve mások felbujtása az áldozat ellen. Első pillantásra a kapcsolati agresszió nem is tűnik agresszióknak, hiszen előfordulhat, hogy az elkövető nem áll fizikai kapcsolatban az áldozattal. Az agresszió

meghatározása azonban minden kétséget kizáróan lefedi ezt a viselkedésformát. A cselekedetnek köze van a versengéshez, mert valamilyen erőforrás megszerzésére irányul. Ez lehet pusztán a szociális befolyás, valamilyen állás vagy előléptetés megszerzése, de létrejöhet nyereségvágyból is. Az agresszor például a kapcsolati agresszió segítségével foszthatja meg áldozatát egy pénzbeli jutalomtól, amelynek később ő válhat a kedvezményezettjévé. A meghatározás második feltétele is teljesül, mert a kapcsolati agresszió kétségtelenül szenvedést okoz, sőt esetenként súlyosabb szenvedést, mint az enyhébb fizikai agresszió. Az áldozat, ha nem tudja kivédeni az agresszor közvetett támadását, szociális rangjával fizet, aminek súlyos következményei vannak további életvitele szempontjából, akár gyermek (GALEN–UNDERWOOD 1997), kamasz (PAQUETTE–UNDERWOOD 1999) vagy éppen felnőtt (VAILLANCOURT–SUNDERANI 2011) az illető. A kapcsolati agresszió talán legsúlyosabb formája a kiközösítés, amely megzavarhatja a fejlődést (SAYLOR et al. 2013), akár az idegrendszer fejlődését is (SEBASTIAN et al. 2010), mentális zavarok és antiszociális attitűdök kialakulásához vezethet (REN–WESSELMANN–WILLIAMS 2018; SMART–LEARY 2009), sőt a fizikai (tehát nem csak a lelki) egészséget is károsíthatja (MCGRAW 2016).

A fizikai agressziót már kevésbé kell magyarázni, legfeljebb erősségi osztályozását érdemes megemlíteni: lehet enyhe (például egy pofon), okozhat sérüléseket, vagy kiolthatja az életet (HOLM 1982).

Az emberi viselkedésnek tehát alapvetően három olyan típusa van, amely kimeríti az agresszió definícióját. Ezek közül csak egy jár fizikai sérüléssel. A másik kettő lelki szenvedést okoz, de következményeiket nem szabad lebecsülni – egyrészt mert a lelki szenvedés mentális zavarokat (például depressziót) is előidézhethet (PLATT–COHEN KADOSH–LAU 2013), felerősítheti az antiszociális gondolkodást az áldozatban (WILLIAMS 2007), és egészségügyi kockázata is lehetnek (MCGRAW 2016).

2.2.2. Szándék: proszociális, „semleges” és antiszociális agresszió

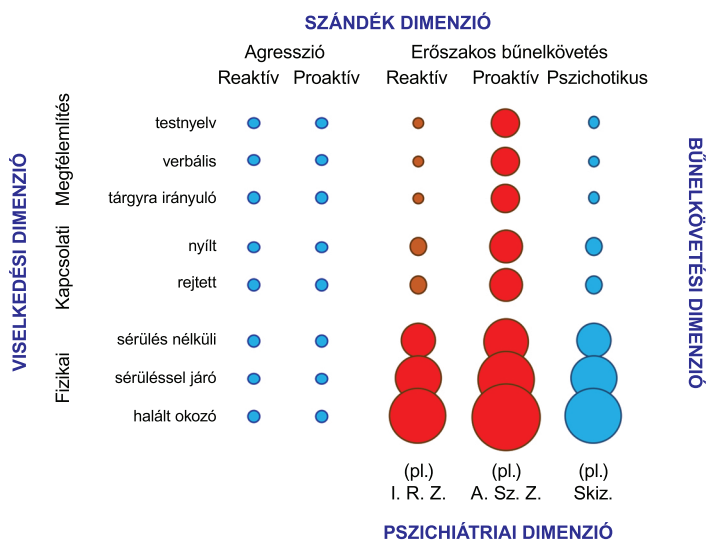
Az agresszió *formájának* semmi köze az antiszocialitáshoz vagy az erőszakos bűnözéshez (ezek értelmezését lásd alább). Az agresszió joga törvényben rögzített. Jogosnak tekinthető a hivatali kötelesség teljesítése közben alkalmazott agresszió (1994. évi XXXIV. törvény a Rendőrségről), illetve az önvédelem – még akkor is, ha közben a támadó életét veszti (Btk. 21–23. §). Az agresszió tehát önmagában nem sérti a törvényt. Sőt létezik proszociális, tehát a társadalom érdekét szolgáló agresszió. Ezt a *szándék* választja el a társadalom érdekeivel ellentétes agressziótól.

A proszociális, vagyis a társadalom érdekét szolgáló agresszió a fent felsoroltak közül bármelyik viselkedésformát magában foglalhatja. A rendőr megfélemlítheti „áldozatát”, ha ezzel elhárít egy társadalomellenes tettet. Bevetheti a kapcsolati agresszió fegyverét is, pozitív és negatív értelemben egyaránt. Negatív értelemben akkor, amikor a hatalomra hivatkozik – tehát saját kapcsolati tőkéjének arra a szegmensére, amely reménytelenné teszi az ellenállást. Segítségül hívhat ugyanakkor egy olyan személyt, aki az elkövető számára érzelmileg fontos, és pozitív irányban képes hatni rá. Végezetül alkalmazhatja a kényszerítő intézkedések egész tárházát, szélsőséges esetben akár meg is ölíheti az elkövetőt, ha ezzel egy nagyobb veszélyt tud elhárítani. Mindeközben egyetlen pillanatra sem esett ki

szerepköréből, és a társadalom érdekében cselekszik, amennyiben természetesen betartja a munkájára vonatkozó törvényes előírásokat. Mindez bizonyos korlátozások mellett érvényes az önvédelemre és mások védelmére is. A törvény által meghatározott körülmények között az agresszió bármilyen formája alkalmazható.

Legitimnek tekinthető a sport közben kifejtett agresszió. Az ökölvívók ütik-verik, a birkózók földre teperik egymást anélkül, hogy erőszakos bűncselekményt követnének el. Ez nem proszociális abban az értelemben, ahogy a társadalmi rend megóvása az. A szándék azonban nem társadalomellenes. A küzdősportok szabályok szerint zajlanak, és a versenyfelügyelet védi a sportoló testi épségét, akinek tevékenysége inkább pozitív, semmint negatív a társadalom szempontjából. A sport tehát az agresszióknak ha nem is proszociális, de semleges színezetet ad. A tolerált kategóriába sorolható továbbá számtalan „szociális játék” (közvetett agresszió), amellyel valaki rangot vív ki magának egy közösségben, vagy megvédi magát a személyét ért támadásokkal szemben. Ebben az esetben a fizikai agresszió kerülése már nyilván szabály, de semmi sem tiltja a fenyegetés és a kapcsolati tőke bevetését, ami agresszív cselekménynek minősül anélkül, hogy törvényellenes volna.

Teljesen más a helyzet a társadalom érdekei ellen elkövetett, vagyis antiszociális agresszióval. A következő fejezetekben ezzel, vagyis az erőszakos bűnözéssel foglalkozunk majd. Mielőtt erre sor kerülne, a fentieket az 1. ábrán foglaljuk össze, ahol található néhány olyan kifejezés is, amelyet később tisztázunk.

1. ábra

Az agresszió formái és viszonya az erőszakos bűnelkövetéshez

Megjegyzés: A körök nagysága a bűnelkövetés súlyosságát érzékelteti. A színek a büntethetőséget szimbolizálják (kék: nem büntetendő; piros: büntett; barna: a büntethetőség a körülményektől függ). I. R. Z. = időszakos robbanékonyág zavar; A. Sz. Z. = antiszociális személyiségzavar; Skiz. = skizofrénia). A megbélyegzés elkerülése végett leszögezzük, hogy az egyes zavarok társadalmi súlya szélsőségesen különbözik.

Forrás: a szerző szerkesztése

2.3. Antiszociális agresszió: erőszakos bűnözés

2.3.1. Az antiszocialitás fogalma

A szó – antiszociális – *társadalomellenességet* jelent, ami leírja a kifejezés lényegét. Többféleképpen meghatározható: úgy is, mint mások életminőségét (BERGER 2003), esetleg személyiségi jogait semmibe vevő viselkedés (CALKINS–KEANE 2009) vagy mint személyiségzavar következtében kialakuló nemkívánatos viselkedés (MILLIE 2009), de úgy is mint bűnelkövetés (LUGO 2016). A Merriam–Webster szótár két meghatározást ad az antiszociális emberre: „(1) ellenséges a társadalommal vagy másokkal szemben, és (2) ellenséges a szervezett társadalommal szemben vagy káros annak szempontjából, különösen, ha a viselkedés éles ellentétben áll a szociális normákkal”. Felfogható ugyanakkor mentális zavarként is. A DSM-5 (*Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, Mentális Zavarok Diagnosztikai és Statisztikai Kézikönyve) leír egy *antiszociális személyiségzavar* nevet viselő pszichiátriai kategóriát. Fontos azonban megjegyezni, hogy az antiszociális személyiségzavar kötődik ugyan az antiszocialitás fogalmához, de nem azonos vele. Mint alább látni fogjuk, még személyiségzavarból is akad szép számmal olyan, amely antiszociális tettekkel jár, de a kifejezést nem viseli a nevében. A fogalom nem azonos egyetlen diagnosztikai kategóriával.

A széles körben hozzáférhető magyar szótárak közül a Wikiszótár a következőképpen határozza meg: „antiszociális (melléknév): (1) Másoknak ártó (személy); akinek tettei burtokoltan, de szándékosan kárt okoznak más személynek vagy az egész közösségnek; akinek viselkedése, hozzáállása ellentétben áll a körülötte lévők érdekeivel. (2) Másoknak ártó személyre jellemző, ilyennel kapcsolatos (tett, viselkedés). (3) Beilleszkedni nem tudó, közösségtől távol maradó (személy), aki nem szívesen van más emberek társaságában”. Az első két értelmezés a fentiek szintézise, a harmadik viszont egy tévedés, amelyben a szótár osztozik néhány angol nyelvű megfelelőjével. A társadalomba vagy szűkebb szociális környezetébe integrálódni nem akaró személy nem antiszociális, hiszen nem árt a társadalomnak. Az ilyen személyekre az „aszociális” kifejezés illik. Az „a” betű a latinban fosztóképző, ezért az *aszociális* kifejezésre az a meghatározás érvényes, amelyet egyesek tévesen az *antiszociálisra* értenek. Az ilyen emberekre csak akkor lehetne az antiszociális kifejezést alkalmazni, ha az emberek társaságától való távolágtartásuk révén ártanának a társadalomnak, de nem teszik.

A meghatározásokban közös, hogy a latin eredetű szó fordítását írják körül különböző szavakkal. Elválasztja őket azonban az, hogy mennyire szűken vagy tágan értelmezik a fogalmat. A legtágabb értelmezések olyan általános fogalmakkal operálnak, mint életminőség, személyiségi jogok, nemkívánatos viselkedés, ellenségesség, szociális normák, hozzáállás, kár stb. Ha ezeket az ismérveket fogadjuk el, az antiszociális személyek száma hatalmas lesz. Antiszociálisnak nyilváníthatunk például valakit pusztán azért, mert szemtel az utcán, hiszen ez ellentétes a szociális normákkal, sérti másoknak az élhető környezethez való jogát, és kárt okoz, mert takarítani kell utána. A Btk. jóval szűkebben értelmezi a fogalmat, és ezzel drámaian csökkenti az antiszociális személyek számát. A bel- és külföldi büntető törvénykönyvek korlátozott számú, jól meghatározott szabályok gyűjteményei, amelyek csak súlyos normaszegéseket szankcionálnak. Ezeket a legtöbb betartják.

Természetesen a törvényi megközelítésnek is vannak buktatói. Gyakran elhangzó felvetés, hogy az országok törvényei nem egyformák, sőt, idővel ugyanannak az országnak a törvényei is megváltoznak. Ha a törvényt fogadjuk el az antiszocialitás kritériumának, valaki úgy minősülhet antiszociálisnak egy országban, hogy nem minősül annak egy másikban. Sőt, aki antiszociálisnak minősült valahol 50 éve, lehet, hogy ma már nem antiszociális ugyanott. A törvénnyel definiált antiszocialitás tehát képlékeny, mert a törvény nem állandó. A gyakorlat szintjén a törvényi kritérium alkalmazása mégis célszerűbb, mint például a „szociális normáé”, mert az még inkább rögzíthetetlen. A szociális norma nincs kodifikálva, és nincs is olyan társadalom, amelynek minden tagja ugyanazt fogadná el normának. Ráadásul a normának a térbeli képlékenysége is erőteljesebb: az „általánosan” elfogadott normák gyorsan megváltoznak, ha átlépjük egy város, kerület vagy éppen lakás határát.

A második megfontolás, amely a törvényi kritérium mellett szól, már nem gyakorlati, hanem inkább társadalometikai. Az antiszociális kifejezés kétségtelenül megbélyegző. Minél általánosabb és ködösebb fogalmakkal határozzuk meg az antiszocialitást, annál több embert bélyegzünk meg. Feltehető a kérdés például, hogy a fent említett szemtelő ember (aki nyilvánvalóan áthágja a normákat), eléggé nagy kárt okoz-e ahhoz, hogy elszenvedje a megbélyegzés minden következményét. Ha belegondolunk, hogy a megbélyegzés torzítja a személyiséget, rontja a teljesítőképességet, sőt az egészséget is károsítja (MAJOR–O'BRIEN 2005), akkor aligha érthetünk egyet ezzel. A megbélyegzés egyáltalán nem társadalmi cél, sőt a társadalom komoly erőfeszítéseket tesz, hogy különböző formáit megelőzze vagy felszámolja (MORGAN et al. 2018; SOWELL 2018; RAMOS SALAS et al. 2017). Ezért kell óvatosan bánni a megbélyegzéssel, különösen egy olyan súlyos bélyeggel, mint a társadalomellenesség. A tettek súlyának és a megbélyegzés következményeinek egyensúlyban kell lennie. Kétségtelen, hogy a bírósági ítélet is megbélyegző, és az is, hogy ez hátráltatja az elítéltek reintegrációját (MOORE–STUEWIG–TANGNEY 2016). A törvény azonban nem kiterjeszti, hanem szűkíti a megbélyegzettek körét, mégpedig azokra, akik olyan mértékben hágnak át a szabályokat, hogy ezzel már veszélyeztetik a társadalom egészséges működését. Etikusabb a törvényt tekinteni az antiszocialitás kritériumának, mint bármilyen más, nehezen definiálható normagyűjtemény. A törvény kétségtelenül változik, de a büntettek köre – banditizmus, betörés, csalás, emberrablás, gyilkosság, hamis tanúzás, hűtlen kezelés, lopás stb., amelyek mind szerepelnek Hammurápi törvénykönyvében (KING 2018) – nagyon keveset változott az elmúlt 4000 évben.

A fenti érvek alapján a továbbiakban az *antiszociális agresszió* kifejezés alatt az erőszakos bűnelkövetést fogjuk érteni, amivel tulajdonképpen még a társadalmi normáktól sem szakadtunk el. Egy tanulmány kimutatta ugyanis, hogy az agresszív cselekmények morális súlyát civilek a törvény által kiszabható büntetés súlyával összhangban ítélik meg (BJÖRKQVIST–LINDSTRÖM–PEHRSSON 2000). Vagyis: a morális és törvényi ítélkezés között összhang van. Fontos megjegyezni, hogy a civilek a következő négy kritérium alapján ítélték meg a cselekmény morális súlyát: szándékosság (igen–nem), indok (védekezés–támadás), testi sérülés (halál/sérülés van–nincs), illetve az eszközhasználat (fegyver–kéz/láb–nem fizikai) – ami hasonlít az FBI fent idézett rendszeréhez. Hasonló összefüggést mutattak ki a rasszista indítatású erőszakos bűnök esetében is (SAUCIER–HOCKETT–WALLENBERG 2008). Úgy tűnik, bármilyen nehéz jól meghatározni az antiszocialitást, a morális érzék és a törvényi szabályozás gondolkodása „egy srófra jár”.

Gyilkosokról a 20. század elején

„Kutassuk először is, minő jellemű emberek a véres, halálos természetű bűnkrónikák szereplői. [...] Jellemzőjük valami speciális tompaság és közömbösség minden iránt, ami a normális ember idegvilágát rögtön mozgásba hozza a fájdalom, a félelem, a részvét érzésével. [...] A büntetés nem riasztja vissza a gyilkosok legtöbbszörét. Ez a megdöbbentő érzéketlenség néha veleszületett abnormalitás. [...] Más elbírálás alá esnek azok, akiket a szenvedelem, a bosszúérzés, féltékenység vagy a gyűlölet hajszol gyilkosságba. Ezeket a pillanat viszi előre, és távol áll tőlük a megfontolás szándéka. [...] Ide sorozzák a társadalom úgynevezett »vadjai«-t: a duhaj korcsmahősöket, virtuskodókat, a súlyos testi sértések állandó szereplőit. [...] Aki megfontolva pusztít életet, abnormis legtöbbször a törvényszéki orvosszakértő szemében is. Mániákus erő hajtja, amely áhítja a vért, s nem ismeri borzalmát, habár tény az is, hogy mentül kegyetlenebb s nagyobb a bűn, annál kevésbé szabad és tanácsos azt szívós kritika nélkül betegséggé devalváltni”.

A fenti idézet, amelynek forrása Tábori és Székely az 1900-as évek elejéről származó és nemrégén újra kiadott műve, röviden összefoglalja azt, amit alább proaktív, reaktív és pszichotikus erőszaknak fogunk nevezni. Nem a leírások teljessége vagy pontossága miatt idéztük ezeket a sorokat, hanem azért, hogy rámutassunk: az erőszakos bűnelkövetésnek ez a három típusa a valóság szembeszökő ténye. Aki a bűnözést ismeri, szinte önkéntelenül, minden kriminálpszichológiai háttérismeret nélkül felismeri őket. A szerzők, némi „polgárborzongató” szándékkal a gyilkosokra hegyezték ki mondanivalójukat, de ugyanezek a típusok felismerhetők az enyhébb erőszakos bűnöket elkövetők körében is.

2.3.2. Az erőszakos bűnelkövetés típusai

A 20. század elején a népszerű bűnügyi szerzőpáros, Tábori Kornél újságíró és Székely Vladimir, aki nyugállományba vonulásakor, 1928-ban, Budapest Rendőrfőkapitány-helyettese volt, már összefoglalta a lényegét (TÁBORI–SZÉKELY 2014). Mondandójuk szorosan kapcsolódik a jóval később írt, és a 2.1.2 fejezetben röviden bemutatott *Crime Classification Manual* pszichológiai, illetve viselkedési kritériumaihoz és ahhoz is, ahogy a civilek megítélték az agresszív cselekmények morális súlyát. Ez nem véletlen. Azt a közös gondolkodási alapot illusztrálja, amely összekapcsolja a jogot, erkölcsöt és közgondolkodást.

Egészen röviden, az erőszakos bűnözés három nagy csoportba sorolható; ezek a *reaktív*, *proaktív* és *pszichotikus erőszak* nevet viselik. Fő jellegzetességeiket – mintegy megelőgezve a továbbiakat – az 1. táblázatban foglaltuk össze. Amint az látható, a három erőszakos bűnelkövetési mód között alapvető különbségek vannak. Mások az okok, más a cél, más-képp szerveződik a viselkedés, más az áldozat és mások a viselkedés érzelmi tényezői is.

Ha még rövidebben szeretnénk megkülönböztetni a három viselkedésformát, azt mondhatnánk, hogy a proaktív erőszakos bűnöző eszközként használja az agresszivitást céljainak elérésére; a reaktív erőszakos bűnelkövető nem tud úrrá lenni indulatán, míg a „pszichotikus” erőszakos tett súlyos gondolkodási zavar motiválja. A három forma közül kettő, a „proaktív” és „reaktív” (valamint szinonimáik) elfogadott és széles körben hivatkozott formái az agresszióknak, és fogalmuk fontos szerepet játszik a bűnelkövetők tetteinek magyarázatában (MELOY 2006). A *pszichotikus agresszió* kifejezés ezzel szemben kevésbé elterjedt, de legalább 40 éves, és máig használatban van (MCDERMOTT et al. 2008). Mivel

pszichotikus állapotok több mentális zavarban is előfordulhatnak, a pszichotikus agresszió szakirodalmi némileg töredezett, és korábban még nem történt kísérlet egy közös koncepció kidolgozására. Ezt megteszük alább, ahol az erőszakos bűnelkövetés három formáját egységes szempontok mentén mutatjuk be.

1. táblázat
Az erőszakos bűnelkövetés fő típusai

Tulajdonság	Proaktív	Reaktív	Pszichotikus
szinonimák	eltervezett – impulzív instrumentális – ellenséges kontrollált – impulzív ragadózó – emocionális		
<i>Kiváltó ok</i>	nyereségvágy	frusztráció, provokáció	tévképzetek
<i>Cél</i>	előnyszerzés	megtorlás	tévképzetek kielégítése
<i>Viselkedés</i>	tervezett	tervezetlen	tervezett (gyakran)
<i>Áldozat</i>	aki akadályozza a cél elérését	a provokáló	a tévképzet célpontja
<i>Érzelmi töltés</i>	gyenge	erős	gyenge (gyakran)
<i>Stresszválasz</i>	gyenge	erős	gyenge (gyakran)
<i>Tett utáni attitűd</i>	öröm	bűnbánat (gyakran)	közöny
<i>Rokonság mentális zavarral (példa)</i>	antiszociális szemé- lyiségzavar	időszakos robbanékony- sági zavar	skizofrénia
<i>Érintett agyi központ</i>	homloklebeny	amigdala	halántéklebeny
<i>Érintett gének</i>	MAOA	TPH	COMT

Megjegyzés: COMT = katekol-O-metiltranszferáz (ebben az esetben valószínűleg a dopamin lebontásának gátlótsága által hat); MAOA = monoamino oxidáz (ebben az esetben valószínűleg a noradrenalin lebontásának gátlódása által hat); TPH = triptofán hidroxiláz (a szerotonin szintézisének kritikus lépése).

Forrás: a szerző szerkesztése

Mielőtt azonban a fő erőszakos bűnözőtípusokat részletesen bemutatnánk, tisztáznunk kell, min alapul a besorolási rendszer. Nos, eleinte pusztán a bűnelkövetés módja alapján osztályozták a bűnelkövetőket (CORNELL et al. 1996). Proaktívnek tekintették azt, aki nyereségvágyból, hideg fejjel követte el a bűntettet, és reaktívnek azt, aki túlfűtött érzelmeinek engedelmességett, nyilvánvaló haszon nélkül (a pszichotikus agresszió részleteiről a megfelelő alfejezetben lesz szó). Ezen az úton haladtak a hazai szakemberek is, már igen korán. Később kérdőíveket dolgoztak ki, hogy számszerűsítsék a különbségeket, ilyenek például a reaktív-proaktív agresszió kérdőív (RAINE et al. 2006) és az impulzív-eltervezett agresszió skála (STANFORD et al. 2003). A skálák között különös figyelmet érdemel a bűnözői gondolkodási stílusok pszichológiai kérdőíve (WALTERS 1995) és annak továbbfejlesztett változata (EGAN et al. 2000), amely az agresszió kutatási célú tipizálását az erőszakos bűntettek rendészeti célú alkalmazásává formálta.

2.3.3. *Proaktív erőszak*

Bűnelkövetési sajátosságok

A proaktívan erőszakos bűnöző többnyire idegeneket támad meg (CORNELL et al. 1996) nyereségvágyból, vagyis az erőszakra többnyire betörés vagy rablás során kerül sor (WALTERS–FREDERICK–SCHLAUCH 2007), bár a „nyereség” nem mindig materiális. Erőszakra sor kerülhet a szociális rang kivívása érdekében, illetve pusztán az erőszak örömeért is (OHLSSON–IRELAND 2001). Ezek értéke nem fejezhető ki pénzben, de nyilván értékesek az elkövető szempontjából. A szociális dominancia kivívása fontos célja lehet a proaktív erőszaknak (MCQUADE et al. 2016).

Az erőszak végeredménye emberölés is lehet, amelyet a proaktívan erőszakos bűnöző „hidegvérrel” hajt végre (WOODWORTH–PORTER 2002). Ez azonban nem jelenti azt, hogy az erőszakos bűnöző veszélyesebb a testi épségre, mint a reaktív. A két bűnözői csoportot nem az okozott fizikai sérülés súlyossága választja el egymástól, hanem motivációjuk (VITIELLO et al. 1990).

A proaktív erőszak elkövetői hajlamosak a visszaesésre (SWOGGER et al. 2015), és a nyomozás során tevékenyen keresik a büntetés alóli kibúvás lehetőségeit (CIMA – VAN OORSOUW 2013). Fiatalkorukban szívesen szerveződnek bandákba (ANG et al. 2015), ami növeli erőszakosságukat (ANG et al. 2016), így a proaktív erőszak hajlamosít a csoportos, sőt szervezett bűnözésre (ANG et al. 2015).

Pszichológiai háttér

A proaktív bűnözőt nem az áldozat tulajdonságai vagy cselekedetei motiválják, hanem saját céljai (GRECO–CURCI–GRATTAGLIANO 2009), vagyis az, hogy az erőszakból haszna származzék (WALTERS 2007a). Ezek azok a jellemzők, amelyek az erőszakos bűncselekményt proaktívvá teszik.

Nyereségvágyból bántani embereket azonban nem egyszerű; a legtöbb ember képtelen lenne rá. Tábori és Székely ezt így fejezi ki: „Jellemzőjük valami speciális tompaság és közömbösség minden iránt, ami a normális ember idegvilágát rögtön mozgásba hozza, a fájdalom, a félelem, a részvét érzésével” (TÁBORI–SZÉKELY 2014). A proaktív erőszakos büntett végrehajtásához tehát sajátos lelki beállítottság szükséges. Ezek az úgynevezett permisszív (lehetővé tevő) pszichikai tulajdonságok, amelyek az alábbiak.

- Az empátia hiánya és a sivár érzélemvilág (ANTONIUS et al. 2013). Minél hajlamosabb egy bűnelkövető a részvételre (empátiára), illetve minél erőteljesebb érzelmeket él át, annál kevésbé valószínű, hogy proaktív erőszakos bűnt fog elkövetni (EULER–STEINLIN–STADLER 2017).
- A bizonytalansággal szembeni érzéketlenség és a félelemérzet hiánya (GAO et al. 2015).
- A büntetés realizálásához szükséges képesség hiánya (PREHN et al. 2013).
- Őnzés: az a képesség, hogy cselekedetét mindig saját szempontjából ítélje meg anélkül, hogy tekintettel lenne mások érdekeire (OOSTERMEIJER et al. 2017).

A lista részletezi a fent említett „tompaságot”, és egyben olyan, mintha valami elméleti konstrukció lenne, de ez nincs így. A lista pszichológiai felmérések eredményeiből állt össze. Ezek során a proaktív erőszakos bűnözőket elsősorban nem erőszakos bűnözőkkel, illetve reaktív erőszaktevőkkel hasonlították össze, és csak másodsorban „kontrollokkal” (vagyis nem bűnelkövetőkkel). A lista tulajdonképpen azt írja le, hogy miben különbözik a proaktív erőszakos bűnöző a többitől.

A proaktív erőszakot a fenti deficitek (hiányosságok) mellett néhány „pozitív” tulajdonság is elősegíti. A proaktív erőszakos bűnöző a büntettet többnyire *nem* drog hatása alatt követi el (WALTERS 2016), és nem az élménykeresés céljából hajtja végre (PÉREZ-FUENTES et al. 2016). Nagyon fontos jellemzője a proaktív erőszakos bűnözőnek, hogy nem érti félre a szociális partnerek szándékait (PHILIPP-WIEGMANN et al. 2017), sőt az átlagnál hatékonyabban bele tudja élni magát mások érzelmi állapotába (GILLESPIE et al. 2018). Ezt a képességet „tudatelméletnek” nevezik. A kifejezés arra a koncepcióra utal, amelyet az ember mások gondolataival és érzelmeivel kapcsolatban állít fel a maga számára. Ez teszi lehetővé, hogy valaki a szociális partnereket figyelembe véve cselekedjen. A proaktív erőszakos bűnözőnél ez természetesen nem tévesztendő össze az empátiával. A mások érzelmeinek (például félelmének) felismerése nem részvétre indítja, hanem lehetővé teszi számára, hogy manipulálja az áldozatot. A felsorolt „pozitív” tulajdonságok hatékonyra teszik a proaktív bűnelkövetést. Ha a proaktív erőszaktevő drog hatása alatt állna, hagyná, hogy érzelmei elsodorják; ha nem ismerné fel áldozatai elmeállapotát, alkalmatlan lenne a proaktív bűnelkövetésére. Ezek tehát „facilitáló” (elősegítő) tényezők.

A proaktív erőszakos bűnelkövetőnek két további tulajdonsága fontos a bűnelkövetés szempontjából: a kegyetlenség és a reaktív bűnözésre való hajlam. Ezek nem permisszívek („megengedők”) vagy facilitálók; leginkább a „romlottságnak” azzal a tényezőjével rokoníthatók, amelyről a *Crime Classification Manual* beszél.

A kegyetlenséget általában az érzelemmentességgel együtt szokták emlegetni, mint kegyetlen-érzelemmentes tulajdonságot, mert a kettő szorosan összefügg: minél érzelemmentesebb valaki, annál valószínűbb, hogy kegyetlen. Ezt a tulajdonságot sem feltételezik, hanem pszichológiai kérdőíveket, illetve laboratóriumi tesztekkel fejlesztettek ki a mérésére. A kegyetlen-érzelemmentes proaktív bűnöző hajlamosabb a súlyos következményekkel járó erőszakos büntetésekre (KIMONIS et al. 2014; FRICK et al. 2003). Az ilyen bűnelkövető mintegy maximalizálja a károkozást. A Manual szerint ez a romlottság egyik igen fontos kritériuma. A kegyetlenség állatokkal szemben is megnyilvánul (WALTERS–NOON 2015), sőt sokan úgy gondolják, hogy az állatokkal szembeni gyerekkori kegyetlenség előre jelzi a proaktív erőszakos bűnelkövetést.

Végezetül: nem minden erőszakos bűnöző tisztán proaktív; sokukra jellemző a reaktív és proaktív erőszak együttes megjelenése (PHILIPP-WIEGMANN et al. 2017; EULER–STEINLIN–STADLER 2017). Úgy tűnik, az ilyen „kevert” erőszakos bűnözők a legveszélyesebbek (COLINS 2016). Ők azok, akik sokkal erőszakosabbak, mint amennyire azt a cél elérése indokolná.

Ustawka

A lengyel szó azt jelenti, „elrendezni”, de a szlengben a futballhuliganizmusnak egy olyan formáját jelöli, amely példa az élvezetből végrehajtott proaktív erőszakos bűncselekményre.

Az *ustawka* előre eltervezett és jól megszervezett tömegverekedés ellenséges drukkerk csoportjai között, akik a pályán kívül vívnak valóságos háborúkat, hogy eldöntsék, melyik futballcsapat, illetve melyik drukkercsoport „ér többet”, vagy melyik „felsőbbrendű”. Világszerte előfordul, többek között Magyarországon is. Súlyos erőszakos bűncselekményről van szó, nem ritkák a halálos áldozatok sem (BBC 2002; JURÁK 2017).

A küzdelem tétje a szociális dominancia és a győzelem öröme – sokak számára valószínűleg magának a verekedésnek (a kiélt agresszivitásnak) az élvezete is. A cél tehát merőben eszmei: senki sem kerül ki belőle gazdagabban. Az „erkölcsi” haszon azonban, legalábbis a résztvevők szempontjából hatalmas – mindenképp elegendő ahhoz, hogy a résztvevők vállalják a tömegverekedés súlyos kockázatait. Az *ustawka* szervezői gondoskodnak arról, hogy a rendőrség ne szerezzen tudomást az eseményről, sőt gyakran szabályokat is lefektetnek, például megegyeznek abban, hogy a küzdő felek milyen fegyvereket vihetnek magukkal. Az *ustawka* proaktív erőszaknak minősíthető, mind célját (erkölcsi nyereség), mind kivitelezését illetően (tervezett-szervezett jelleg).

Az *ustawka* tehát proaktív bűnözők „kedvtelése”, akik csoportba szerveződnek, hogy a szociális rang és élvezet kedvéért hajtsanak végre erőszakos bűncselekményeket. Nem a társadalmilag legveszélyesebb bűncselekmény, de érdekes fénybe helyezi a proaktív erőszak kérdését.

Biológiai háttér

A bűnelkövetés biológiai kockázati tényezőit részletesen bemutattuk az előző kötetben (*A bűnöző elme*), hogy igazoljuk: a bűnelkövetés nem egyszerűen „múló szeszély”, hanem mély biológiai gyökerei vannak, ezért a bűnelkövetőt nem lehet könnyen „lebeszélni” életmódjáról. Ez különösen igaz a proaktív erőszakos bűnözésre. Itt azokra a biológiai tulajdonságokra helyezzzük a hangsúlyt, amelyek megkülönböztetik az erőszakos bűnelkövetés különböző formáit – és amelyeknek a bűnüldözés szempontjából is jelentőségük van.

A proaktív erőszakos bűnelkövető három fontos biológiai tulajdonságban tér el a reaktívtól, valamint azoktól, akik nem követnek el büntetteket.

- Módosul a testi stresszreakció szabályozó tényezőinek viszonya: az adrenerg/noradrenerg szabályozása helyett a paraszimpatikus szabályozás kerül előtérbe (MURRAY-CLOSE et al. 2017). Ezért a proaktív erőszakos bűnözőknek lassabban ver a szívük, kevésbé izzadnak (a bőr elektromos vezetőképessége kicsi), és stressz hatására kevésbé gyorsul fel a szívverésük, illetve a bőr vezetőképessége sem nő meg túlságosan (RAINE et al. 2014; WAGNER-ABAIED 2016). Ezek a tulajdonságok kifejezettebbek, ha a proaktív erőszakra való hajlamhoz a kegyetlen-érzelemmentes tulajdonság is társul (MUÑOZ et al. 2008). Ez egyrészt az érzelmi elsvárosodás egyik testi tünete, másrészt előnyt biztosít a proaktív erőszakos bűnözőnek akkor, amikor hazugságvizsgálatnak vetik alá őket (VERSCHUERE et al. 2005). A poligráf a hazugság által okozott stressz testi jeleit méri; könnyen becsapható, ha valakinél nincsenek ilyen testi jelek.

- A proaktívan erőszakos bűnöző kortizolstresszválasza is gyenge, mert korai életaszakasaikban – gyermek- és kamaszkorban – erős stresszhatásoknak voltak kitéve (BOSCH et al. 2012; SANDI–HALLER 2015; DASKALAKIS et al. 2013), és stresszrendszerük mintegy „kiég” (VAN HOUDENHOVE – VAN DEN EEDE – LUYTEN 2009). Ez fokozza a stressztűrő képességet, és lehetővé teszi, hogy kritikus helyzetekben – például rablás közben – nyugodtak maradjanak. Ugyanakkor a tartósan alacsony kortizoltermelés epigenetikai tényező (LAPP et al. 2018), és befolyásolja az agy fejlődését (STANKIEWICZ–SWIERGIEL–LISOWSKI 2013; LAPIEN et al. 2009).
- Károsodik a homloklebény, anatómiai és funkcionális értelemben egyaránt. A rosszul működő homloklebény immorális, és ez kegyetlen döntéseket eredményez (BERTSCH et al. 2013; PREHN et al. 2013). A zavart homloklebény működésének számos olyan részlete van, amellyel itt nem foglalkozunk, arra viszont érdemes kitérni, hogy a kegyetlen-érzelemmentes tulajdonság a homloklebény-deficitek mellett az amigdala működését is gátolja, ami mintegy kikapcsolja a rossz morális döntések által keltett kellemetlen érzelmeket (LOZIER et al. 2014). Zavart szenvednek továbbá az agressziót „távrolról” befolyásoló idegrendszeri szabályozó mechanizmusok, például a dopamin-, noradrenalin- és szerotonin-jelátvitel (IOFRIDA–PALUMBO–PELELGRINI 2014; GODAR et al. 2016; HALLER et al. 2014). Ez elvileg az orvosi kezelés lehetőségét teremtené meg, hiszen a pszichoaktív vegyületek többsége erre a három jelátviteli rendszerre hat. A proaktív erőszakos bűnelkövetés hátterében álló biológiai tényezők azonban túl súlyosak ahhoz, hogy ilyen egyszerű eszközök hatásosak lehessenek.

Kötődés mentális zavarokhoz

A mentális zavarok kérdésére részletesen visszatérünk majd a harmadik kötetben. Itt csak arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy az erőszakos bűnelkövetés és a mentális zavarok között szoros kapcsolat van, bár a két fogalom nyilvánvalóan nem szinonimája egymásnak. Az agresszióval kapcsolatos mentális zavarokban szenvedő betegek és a bűnelkövetők agyműködése sok szempontból hasonló (GAO–RAINE 2010; YANG–RAINE 2009; COCCARO–MCNAMEE 1998). Továbbá a DSM-5 (a mentális zavarok kézikönyve) a törvénysértésre való hajlamot klinikai tüneteként kezeli több zavar esetében is (ilyen például az antiszociális személyiségzavar), míg más jelenségeknél (például az időszakos robbanékonysági zavarnál) a viselkedési tünetek előbb-utóbb biztosan letartóztatásokhoz vezetnek még akkor is, ha erre a kézikönyv nem tér ki. Végezetül az erőszakos bűntettek többségét mentálisan zavart egyének követik el (ANCKARSÄTER et al. 2009; LARGE et al. 2008; VINKERS et al. 2011). Az összefüggés azonban nem általános, hanem specifikus: bizonyos erőszakos bűnelkövetési módokhoz bizonyos mentális zavarok társíthatók (HALLER 2017).

A proaktív erőszakos bűnözés elsősorban a személyiségzavarokhoz köthető. Ezek abban különböznek az úgynevezett klinikai zavaroktól (amelyek a reaktív és pszichotikus agresszióra jellemzők), hogy korán alakulnak ki, tüneteik többnyire egész életen keresztül fennmaradnak, nehezen változtathatók meg, és nem járnak betegségtudattal. Alanyai nem tekintik magukat „abnormálisnak”, állapotukat egyéniségük részeként fogják fel, és nem szeretnék, ha „meggyógyulnának”. Proaktív erőszakos bűntetteket leggyakrabban az anti-

szociális személyiségzavarban lévők követnek el (LOBBESTAEL–CIMA–LEMMENS 2015), de ez a fajta erőszakos bűn más személyiségzavarokkal is asszociálható, például a narcisztikus személyiségzavarral (MUÑOZ et al. 2013; SEAH–ANG 2008). Leggyakrabban mégis a pszichopátiához kötik (VITACCO et al. 2009; TERBURG – MORGAN – VAN HONK 2009; SWOGGER et al. 2010), bár az érzelmileg instabil pszichopata (ez a pszichopátia egyik altípusa) hajlamos a reaktív erőszak bűnelkövetésére is (HECHT et al. 2016).

Prognózis és bűnelkövetői karrier

Az erőszakos bűntettek és a mentális (pszichiátriai) zavarok közötti kapcsolat szinte magától felveti az erőszakos bűnelkövetők pszichiátriai, például gyógyszeres kezelésének lehetőségét. Sajnos még nem fedezték fel azt a gyógyszert, amely a proaktív erőszakos bűnözőt tartósan és hatékonyan meg tudná gyógyítani. Nemcsak azért, mert a proaktívan erőszakos bűnöző kerül a kezelést (például nyelve alá rejt a tablettát, majd később kiköpi), hanem egyszerűen azért, mert a gyógyszeres kezelések nem eléggé hatékonyak ennél a bűnöző-típusnál. A börtönbüntetés visszatartó ereje is csekély. A proaktív erőszakos bűnelkövetőknél a legnagyobb a visszaesés veszélye (WALTERS 2007b). A pszichoterápiák, amelyek jó eséllyel vethetők be reaktív bűnözők esetében, a proaktív erőszakos bűnözőkre kevésbé hatnak (GIBBON et al. 2010).

Egyedül a gyerek- vagy kamaszkorban alkalmazott kezeléseknak van esélyük a tényleges és tartós sikerre. Ez a kezelés lehet gyógyszeres vagy pszichológiai (WOOLFENDEN–WILLIAMS–PEAT 2001). Drámai hatásokkal azonban itt sem kell számolni, és megoldhatatlan esetként jelentkeznek a kegyetlen-érzelemmentes tulajdonsággal rendelkező antiszociális gyerekek, akikkel a legtöbb baj van (FRICK 2016). A proaktív erőszakos bűnelkövetés prognózisa tehát rossz. Csak gyerekeknél és fiataloknál lehet szerény sikert elérni, de a legveszélyesebb tulajdonságok kezelése náluk sem megoldott.

A személyiségzavarok gyermekkori eredete, a proaktív erőszakos bűnelkövetés rossz prognózisa („kezelhetetlensége”) már önmagában előre vetíti azt, hogy az ebbe a kategóriába tartozó erőszakos bűnözők az úgynevezett korai karrierbűnözők típusába tartoznak (lásd az előző kötet vonatkozó fejezetét). Ezt alátámasztja néhány további adat: (1) a proaktív erőszakos viselkedés időbeli tartóssága genetikailag meghatározott, szemben a reaktív erőszakossággal, amely akkor marad fenn hosszú ideig, ha ezt környezeti tényezők is elősegítik (TUVBLAD et al. 2009). (2) A kora gyermekkori proaktív agresszió nagyobb eséllyel vezet felnőttkori bűnözéshez, mint a reaktív (VITARO et al. 1998). (3) A gyermekkori viselkedészavar – az antiszociális személyiségzavar „előzménye” – előre jelzi a felnőttkori erőszakos bűnözést és antiszociális személyiségzavart (DELLAZIZZO et al. 2017). (4) A korai karrierbűnözés szorosabban összefügg a pszichopátiás tulajdonságokkal, mint a kamaszkorra korlátozódó bűnelkövetés (MOFFITT et al. 2002), és a pszichopátiás tulajdonságokkal rendelkező gyermekből többnyire pszichopata felnőtt lesz. (5) A kegyetlen-érzelemmentes tulajdonság ugyanilyen korai és tartós (FRICK–WHITE 2008).

Mindez együtt arra utal, hogy a proaktív erőszakos bűnözők a korai karrierbűnözők kategóriájába tartoznak. Ez alól kivételt képez az úgynevezett szerzett pszichopátia jelensége, ahol a proaktív erőszakos bűnözés kiváltó oka a homloklebeny baleseti sérülése, amely bármely életkorban bekövetkezhet (TABER-THOMAS et al. 2014).

2.3.4. *Reaktív erőszak*

Bűnelkövetési sajátosságok

Míg a proaktív erőszak célpontjai többnyire idegenek, a reaktívan erőszakos bűnelkövető elsősorban ismerősöket, barátokat vagy családtagokat támad meg (CORNELL et al. 1996). A családon belüli erőszak elkövetői többnyire ebbe a kategóriába tartoznak (WALTERS–FREDERICK–SCHLAUCH 2007). Tetteiket gyakran motiválja drog (például alkohol) és szociális konfliktusok (MCQUADE et al. 2016).

A proaktívan erőszakos egyénekhez képest a reaktívaknál kisebb a visszaesés veszélye, és nem feltétlenül szerveződnek bandákba (SWOGGER et al. 2015), kivéve a kamaszkort, amikor utóbbi jelenség a reaktív erőszak esetében is gyakori (BARKER et al. 2006).

Pszichológiai háttér

A reaktívan erőszakos bűnelkövetők, egyszerűen megfogalmazva, könnyen dühbe jönnek, elvesztik önuralmukat, és rátámadnak arra, aki érzésük szerint provokálta őket. Gyermekkorukban nem kegyetlenek az állatokkal szemben (WALTERS–NOON 2015), és empátiára való képességük sem sérült (EULER–STEINLIN–STADLER 2017). Rendelkezik azonban egy sereg olyan pszichikai tulajdonsággal, amelyek mintegy „predesztinálják” őket arra, hogy túlreagálják a helyzetet, és agresszivitásban törjenek ki, amikor más ezt nem tenné meg. A reaktív erőszaknak az esetek elsöprő többségében nincs megnevezhető haszna (BERKOWITZ 2008), ha csak a „bosszút” nem tekintjük annak, azonban gyakran követi a bűnbánat (BARRATT et al. 1999), ami ennek a „haszonnak” is elveszi a jelentőségét. Fő tulajdonságok:

- *Harag és ingerlékenység.* A reaktívan erőszakos bűnelkövetőket általános érzelmi feszültség, ingerlékenység és harag jellemzi (VITACCO et al. 2009) különösen stresszhelyzetben (GRECO–CURCU–GRATTAGLIANO 2009), vagy ha frusztrációt élnek át (BERKOWITZ 1989). A harag és az ingerlékenység az oka annak, hogy kritikus helyzetben túllőnek a célon (SCARPA–RAINE 1997).
- *Fenyegetettség érzése.* Többnyire indokolatlanul tulajdonítanak ellenséges szándékot másoknak (WALTERS 2007b), ami baljós előérzeteket kelt bennük: mindegyre úgy érzik, hogy egójuk veszélybe került (BAUMEISTER–SMART–BODEN 1996). Ezt a tendenciát felerősítik esetleges nárcisztikus tulajdonságaik (BUSHMAN–BAUMEISTER 1998). Emiatt a reaktívan erőszakos bűnelkövető úgy érzi, hogy önvédelemből agresszív, amit a pillanat hevében jogosnak érez (OOSTERMEIJER et al. 2017).
- *Önkontroll hiánya.* Fenyegetett helyzetben a reaktív elkövető ítélőképessége romlik (VERONA–BRESIN 2015), ezért nehezebb esik a már elkezdett tevékenységet felfüggeszteni (TONNAER–CIMA–ARNTZ 2016), illetve céljait menet közben módosítani (HECHT et al. 2016). Röviden: ha az erőszakos kitörés elkezdődött, az elkövetőnek nehezebb esik leállni.

Valamennyien érzünk haragot és ingerlékenységet; mindannyiunkkal előfordulhat, hogy egónkat fenyegetve érezzük, és néha a viselkedésünk is kicsúszik az irányításunk alól.

Az emberek többségénél ez azonban pillanatnyi, szélsőséges helyzetben kialakuló állapot, míg a reaktívan erőszakos embereknél mindez nemcsak gyakori esemény, de egyben személyiségjegye is (ANTONIUS et al. 2013).

Biológiai háttér

A reaktív erőszakos bűntetteket gyakran követik el drog vagy alkohol hatása alatt (WALTERS 2016), ami, mint korábban tisztáztuk, már önmagában egy biológiai tényező. Nemrég ismerték fel, hogy sokan krónikus kialvatlanságban szenvednek, ami, mint biológiai tényező, önmagában is jól magyarázza a belső feszültséget, ingerlékenységet és a kritikus helyzetek túlreagálását (KAMPHUIS et al. 2012; KAMPHUIS et al. 2013). A reaktív erőszakos bűnelkövetésnek két további biológiai kockázati tényezője van.

(1) *Eltúlzott hormonális stresszválasz* • Ez kiterjed az adrenerg-noradrenerg- és a kortizolstresszválaszra egyaránt (HALLER 2018a). Az „eltúlzott” stresszválasz egyrészt létrehoz egy erőteljes testi reakciót (a szív gyorsabban ver, a vérnyomás nagyon magasra emelkedik stb.), másrészt működésbe hozza az agresszivitást szabályozó idegpályákat (HALLER–MAKARA–KRUK 1998). Mindkettőnek szerepe van a reaktív erőszak kialakulásában.

(2) *Az agyműködés zavara* • A proaktív elkövető esetével szemben az agyszerkezeti változások enyhék. Az agy működése ezzel szemben már zavart. Amigdalájuk túl-, homloklebenyünk pedig alulreagál a környezet eseményeire. Ezért túlfűtöttek érzelmileg (amigdala-túlműködés), illetve képtelenek viselkedésüket kontrollálni homloklebens-alulműködés miatt (TONNAER et al. 2017). Érdekeséggéppen: az amigdala működése és a reaktív erőszak miatti letartóztatások száma között is kimutatható némi összefüggés (CHOE–SHAW–FORBES 2015) – jelezvén, hogy az ilyen ember annyira elveszti önuralmát, hogy a következményekre nem tud figyelni.

2. táblázat

A proaktív és reaktív erőszak biológiája közötti különbségek

Tulajdonság	Proaktív	Reaktív
<i>Akut stresszválasz adrenalin/noradrenalin kortizol testi (szívritmus stb.)</i>	↓ ↓ ↓	↑ ↑ ↑
<i>Krónikus kortizolstresszválasz</i>	↓	→
<i>Krónikus adrenalin-stresszválasz</i>	→	↑
<i>Akut amigdalaműködés</i>	↓	↑
<i>Akut homloklebens-működés</i>	↓	↓

Megjegyzés: ↑ = erősödés; ↓ = gyengülés; → = nincs változás; akut = agresszivitás közben; krónikus = tartós változás, amely nem csak agresszív helyzetben érzékelhető. Az erőszakos bűnözés e két típusa nemcsak megjelenési formájukat, de biológiai tényezőiket tekintve is csaknem tökéletes ellentétnek.

Forrás: a szerző szerkesztése

A reaktív agressziót és az erőszakos bűnözést magyarázó biológiai modellek ennél természetesen sokkal bonyolultabbak (VAN HONK et al. 2010), de most nem erre helyezzük a hangsúlyt, hanem arra a különbségre, amely a reaktív és proaktív erőszakos bűnözés között fennáll (2. táblázat).

Összefüggés a mentális zavarokkal

Az időszakos robbanékonyági zavar tulajdonképpen a reaktív erőszakos bűnözés extrém formája. Olyan emberek kapják ezt a diagnózist, akikből (1) minimális vagy pusztán képzelt provokáció aránytalanul súlyos erőszakos választ vált ki; (2) ez a válasz gyakran (például hetente többször) előfordul, és (3) a kóros ingerlékenység hosszú időn keresztül fennmarad. A kisebb mértékben érintettek pusztán tárgyakon töltik ki indokolatlan dühüket, de súlyosabb esetben van, aki emberekre is rátámad. Kialakulásában a noradrenerg- és szerotonergrendszerek zavara és a torzult szociális gondolkodás egyaránt szerepet játszik (COCCARO 2000; COCCARO et al. 2016).

A figyelemhiányos hiperaktivitási zavar (angolból vett, közkeletű rövidítése: ADHD) szintén reaktív erőszakos bűnelkövetéshez vezethet, elsősorban a dopamin-jelátvitel zavara miatt (RETZ–RÖSLER 2010). Gyerekkorban az ADHD-s a kiemelkedően „rossz gyerek”, aki képtelen bármire is odafigyelni, és állandóan mozognia kell – sokan közülük az agresszióra is hajlamosak. A legrosszabb prognózisa a reaktív agresszióval társult ADHD-nak van; ezeknél a gyerekeknél a zavar felnőttkorban is fennmarad, és egy élethosszig tartó bűnelkövetői pályává torzulhat, amelynek egyik velejárója a reaktív erőszakos bűnözés (SAYLOR–AMANN 2016). A fiatalok erőszakos bűnelkövetőknek nagyjából fele, a felnőtteknek nagyjából negyede ADHD-ban szenved (YOUNG–THOME 2011). Reaktív erőszakos bűnelkövetés előfordul továbbá poszttraumás stresszszavarban (HECKER et al. 2015) és depresszióban is (FAVA 1998), különösen annak bipoláris formájában (SHER–RICE 2015).

A reaktív erőszakos bűnözés tehát több úgynevezett klinikai mentális zavarban is előfordul. Ezek általában kamaszkor körül vagy az után alakulnak ki, betegségtudattal és gyógyulási szándékkal járnak együtt.

Prognózis és bűnelkövetői karrier

A személyiségzavarokkal ellentétben a klinikai zavarok és ezek között a reaktív agresszióra való hajlam elég jól gyógyítható pszichoterápiával és farmakoterápiával egyaránt (SUKHODOLSKY et al. 2016; STANFORD et al. 2003). A büntetés visszatartó ereje is jelentős, ezért a visszaesés esélye viszonylag kicsi (WALTERS 2007b). Tehát a reaktív erőszakos bűnelkövetés prognózisa jó.

A proaktív erőszakos bűnözéssel szemben, amely többnyire egy korai bűnelkövetői pályához társítható, a reaktív erőszakos bűnelkövetők többféle pályát is bejárhatnak. A figyelemhiányos hiperaktivitási zavar kora gyerekkorban kezdődik, de fennmaradhat felnőttkorban is, és jelentős esély van arra, hogy ennek egy élethosszig tartó bűnelkövetői pályája lesz az eredménye (SAYLOR–AMANN 2016). Kamaszkorra korlátozódó reaktív bűnelkövetői karriert eredményezhetnek az életkori sajátosságok, pontosabban azok az érzelmi túlfűtöttség-

get eredményező hormonális, idegéletteni és pszichikai változások, amelyek a kamaszkorra jellemzőek (MOFFITT 1993). A kamaszkorra korlátozódó pályát felválthatja a kamaszkorban kezdődő karrierbűnözés, ha az elkövető keresni kezdi a hasonló élményeket (PÉREZ-FUENTES et al. 2016): minden sikeres tett újabban elkövetésére buzdíthatja, míg végül függővé válik attól az örömeztől, amelyet a reaktív erőszakos bűnelkövetés jelent (STAHL 2015). A reaktív erőszakos bűnelkövetés kockázati tényezőinek jelentős része azonban felnőttkorban is kialakulhat (például a fent felsorolt mentális zavarok vagy alkoholizmus hatására), ami egy felnőttkorban kezdődő karrierbűnözést eredményezhet.

Összességében tehát a reaktív erőszakos bűnözés megjelenhet szinte bármilyen típusú bűnözői vagy bűnelkövetői karriernél.

2.3.5. „Pszichotikus” erőszak

Bűnelkövetési sajátosságok

A pszichotikus erőszak alapja egy súlyosan zavart elmeállapot, amely következtében a valóság és a képzelet az elkövető fejében összekeveredik. Az elkövetőnek lehetnek például verbális hallucinációi (érzéksalódásai): hangokat hallhat, amelyek többnyire buzdító jellegűek – például buzdíthatják arra is, hogy fizikailag megbüntessen vagy megöljön valakit. A potenciális elkövetőnek nincs kétsége a hallucinációk valóságosságát illetően, és mereven elzárkózik mindenkitől, aki ezt kétségbe vonja.

A pszichotikus állapot másik sajátossága a téveszme. Leggyakrabban az üldöztetési téveszme fordul elő. Az alany úgy érzi, hogy valaki vagy valakik rosszindulatú pletykákat terjesztenek róla, meglopják vagy esetleg az életére törnek. Ennek súlyosabb változata az összeesküvés-elméletek gyártása: a világ sötét erők befolyása alá került, amelyek a világ elpusztítására vagy jóvátehetetlen megrontására törnek. Gyakori téveszme a „gondolat-implantáció” is, amikor az alany úgy érzi, hogy valaki gondolatokat, netán szerkezeteket ültetett a fejébe, és ezekkel manipulálja. A téveszme minden észérvnek ellenáll, és haragot vált ki, amely akár erőszakos bűncselekményben is megnyilvánulhat.

Ha erőszakos bűncselekmény elkövetésére kerül sor, azt gyakran a fenti hallucinációk és téveszmék váltják ki (VAN BEEK et al. 2018). Formáját illetően a pszichotikus agresszió proaktív és reaktív egyaránt lehet (HOPTMAN 2015). Ami az előző két agresszióformától megkülönbözteti, az a súlyosan zavart elmeállapot, amely a „tisztán” proaktív vagy reaktív agresszióra nem jellemző. A büntett bármilyen súlyosságú, akár gyilkosság is lehet, különösen, ha a betegséget nem kezelik, vagy drogfogyasztással társul (LATALOVA 2014). Bár a köztudatban az a hit él, hogy bűnelkövetési szempontból a skizofrénia a legveszélyesebb, a bipoláris zavarban gyakrabban jelenik meg pszichotikus erőszak, mint annak esetében (VOLAVKA 2013).

Pszichológiai háttér – kötődése mentális zavarokhoz

A pszichózis súlyosan kóros elmeállapot, önmagában is mentális zavar, de megjelenhet olyan zavarok kísérő tüneteként is, mint a bipoláris zavar, depresszió, disszociációs zavarok,

drogaddikció, poszttraumás stressz-zavar és skizofrénia, de kiválthatják drogok, sőt gyógyszerek is (AMERICAN PSYCHIATRIC ASSOCIATION 2013). Az állapot gyakorisága, az egyes tünetek megoszlása a társult zavartól függ. Bármilyen mentális zavarhoz társul azonban, a pszichózis és az általa kiváltott erőszakos viselkedés csak nagyon ritkán folyamatos állapot. Többnyire ciklusokban jelentkeznek, és két roham között a beteg normálisan viselkedik, alig különböztethető meg nem pszichotikus emberektől. A roham időtartama néhány óra és néhány hét között változhat; sem kialakulása, sem megszűnése nem látható előre.

Biológiai háttér

A skizofrénia – a pszichotikus betegségek tipikus formája – a dopamin-jelátvitel betegsége, amely külsőleg mint mentális zavar kamaszkorban jelenik meg. A dopamin a kulcsa a pszichózis más formáinak is, például a drogok által kiváltott pszichózisnak (BENYAMINA et al. 2016). Az elsődleges ok azonban nem a dopamin, hanem a homloklebény fejlődésének kora gyermekkorban kialakuló zavara, amelynek a dopamin-jelátvitel csak másodlagos következménye (JOYCE 2018; FATEMI–FOLSOM 2009). A pszichózis kialakulásában genetikai tényezők, környezeti hatások és az ezek következtében létrejövő epigenetikai jelenségek egyaránt szerepet játszanak (VAN DE LEEMPUT et al. 2016; LAU et al. 2013).

Röviden: a pszichózis egy nagyon korán kialakuló agyfejlődési zavar, amelynek tünetei csak kamaszkorban jelentkeznek, amikor már a dopamin-jelátvitel is érintetté válik. Ahogy a félresiklott agyfejlődés halad a maga útján, egyre súlyosabb kommunikációs problémák lépnek fel az agy különböző részei között, amelyben a homloklebény és a halántéklebény kommunikációs zavara a legfontosabb (SOYKA 2011). Az agy fejlődési zavarának következménye a pszichózishoz társuló agresszivitás és erőszakos bűnelkövetésre való hajlam is (HOPTMAN–ANTONIUS 2011). Másfajta eredetű pszichotikus állapotok bármikor létrejöhettek az élet során, sőt jelentős részük (például a bipoláris zavar, a poszttraumás stressz-zavar) az esetek többségében felnőttkorban jön létre.

Prognózis és a bűnelkövetői karrier

A skizofrénia (KURACHI et al. 2018) és általában véve a pszichózis jól kezelhető, beleértve az ezekkel járó agresszív hajlamokat is (KHOKHAR–RATHBONE 2016; OSTINELLI et al. 2017). Ez azt sugallja, hogy a pszichotikus erőszak prognózisa jó, és ezzel „feliratkozik” a reaktív erőszak mellé, mint gyógyszeresen kezelhető erőszakos bűnelkövetési forma. A jó prognózis azonban csak részlegesen igaz. A gyógyszerek nem a betegséget gyógyítják, hanem a tüneteket tompítják. Ha abbamarad a kezelés, rövid időn belül újra megjelennek a tünetek is, beleértve az erőszakra való hajlamot. Ez a helyzet a skizofréniával és poszttraumás stressz-zavarral együtt járó pszichózis esetében, ahol a tüneteket csak a folyamatos gyógyszeres kezelés csökkenti. Más pszichózissal járó zavarok prognózisa jobb ennél. A drogok, illetve gyógyszerek által előidézett pszichózis megszüntethető egyszerűen a fogyasztás felfüggesztésével, bár ez nyilván nem egyszerű, amint azt a drogokról szóló fejezetben leírjuk. A bipoláris zavar és a depresszió meglehetősen jól kezelhető, és kezelésükkel megszűnik a pszichotikus állapot is.

Megjegyzendő, hogy a pszichotikus agresszió társadalmi veszélyessége sokkal kisebb, mint ahogy a köz vélekedik róla. Skizofrénia a lakosság csak 1%-ánál, más eredetű pszichotikus tünetek a lakosság közel 5%-ánál fordulnak elő (ANDRADE–WANG 2012). A pszichózis csak az esetek töredékénél vezet erőszakos bűnelkövetéshez (a betegek többsége békés), és az állapot jól kezelhető. A pszichotikus erőszak pusztán azért kerül a figyelem középpontjába (és valószínűleg azért is marad ott), mert bizarr. A nyereségvágyból vagy dühből elkövetett erőszak érthető még akkor is, ha nem értünk vele egyet. A pszichotikus erőszak azonban nem az; egy külső szemlélő számára felfoghatatlan a motivációja, és gyakran bizarr a kivitelezése is.

2.4. Miért követnek el erőszakos bűntetteket?

A bűnelkövetés és bűnözés kockázati tényezőiről és okairól az első kötetben részletesen írtunk, és ezt itt nem szeretnénk megismételni. Minden, amit ott leírtunk, érvényes az erőszakos bűncselekményekre is – nem véletlen, hogy az első kötetben oly gyakran hivatkoztunk erre a bűnelkövetési formára. Az erőszakos bűncselekményekkel kapcsolatban azonban van néhány olyan specifikus, csak erre a bűnelkövetési formára jellemző elmélet, amelyeket érdemes megvizsgálnunk – ha másért nem, a félreértések elkerülése végett.

2.4.1. Tanuláselmélet

Albert Bandura immár több mint 40 éves álláspontja szerint „[a]z emberek nem születnek az agresszív viselkedés előre rögzített mintáival; ezeket el kell sajátítaniuk valamilyen módon” (BANDURA 1973). Erre a következtetésre a „Bobo-baba-kísérletek” révén jutott. A Bobo-baba (magyarul kelfeljancsi) egy olyan mosolygó baba, amelynek alja súlyos és gömbölyű, ezért ha meglökjük, mindig visszatér eredeti, álló pozíciójába. Első kísérletében (BANDURA–ROSS–ROSS 1961) Bandura egyszerűen arra volt kíváncsi, hogy a gyerekek bántják-e a kelfeljancsit, ha látják, hogy felnőttek is ezt teszik. Nos, a kísérlet részleteinek mellőzésével, a rövid válasz: igen. Ha a felnőtt „demonstrátor” lökdöste a kelfeljancsit, akkor a gyerekek később nagyjából kétszer gyakrabban tették ugyanezt, mint akkor, ha a felnőtt nem „bántotta” a babát. A második kísérletben (BANDURA–ROSS–ROSS 1963) már szerepet játszott a jutalom és büntetés is. A gyerek nagyobb valószínűséggel bántotta a kelfeljancsit, ha korábban azt látta, hogy ezért dicséret és cukorka jár, mint akkor, ha azt tapasztalta, hogy a demonstrátort (aki ezúttal szintén gyermek volt) korholják érte. Ez a két híres kísérlet képezte a magját Bandura fent idézett álláspontjának, tágabb értelemben a szociális tanulás elméletének, amely nagy befolyást gyakorolt az utána következő kutatók egy részének gondolkodására, és hivatalos állásfoglalásokba is bekerült (REISS–ROTH 1993). Ebben a fejezetben azt az egyszerű kérdést vizsgáljuk meg, hogy igaza volt-e Bandurának: az agresszió valóban a szociális tanulás eredménye-e, és persze arra is választ keresünk, hogyan viszonyul a tanuláselmélet az erőszakos bűnelkövetéshez.

Bandura 1961-es kísérleténél 33 évvel korábban egy szintén nagy hatású, Nobel-díjas kutató, Walter Rudolf Hess patkányok agyát ingerelte elektromosan, és azt állapította meg, hogy a hipotalamusz egy bizonyos régiójának ingerlése másodperceken belül támadást vált

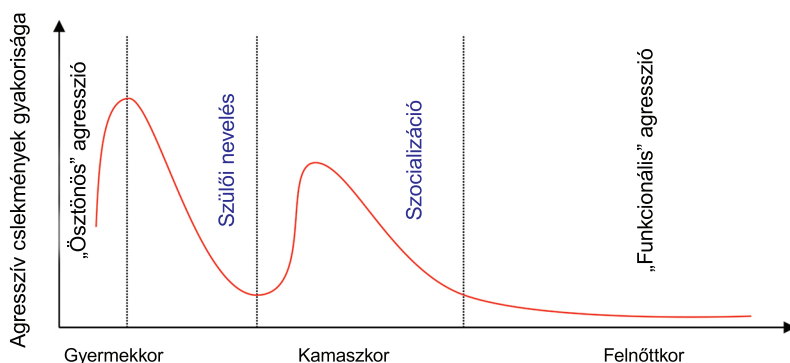
ki az állatokból: beleharapnak a közelükben lévő szociális partnerbe (HESS 1928). A harapások addig tartottak, amíg az ingerlés folyt, és azonnal abbamaradtak, mielőtt az megszakadt. Ez a kísérlet egy évtizedekig tartó kísérletsorozat kiindulópontja volt, amelynek során megállapították, hogy minden emlős – köztük az ember – hipotalamuszában van egy „agresszióközpont” (HALLER 2013), és lépésről lépésre feltárták azokat az idegpályákat, amelyek ennek működését szabályozzák (ezek közé tartozik az amigdala is) (SIEGEL et al. 1999). Ennek kriminálpszichológiai szempontból kicsi lenne a jelentősége, ha a hasonló idegközpontok az ember agyából hiányoznának. De nem hiányoznak: az állatkísérletek eredményein felbuzdulva először a hipotalamusz (SANO et al. 1970), majd az amigdala (NARABAYASHI et al. 1963) megfelelő régiójának irtásával sikerült teljesen megszüntetni olyan emberek agresszivitását, akik pszichiátriai klinikák zárt osztályain töltötték minden napjaikat, mert agresszivitásuk más eszközökkel kezelhetetlen volt. Az alanyok tíz-, sőt százazezreire végrehajtott műtétek máig bizonyítják, hogy az agresszió emlősökre jellemző mechanizmusai embernél is működnek (FARIA 2013; RAMAMURTHI 1988), és az agyi képzőanyag eljárások azt is bebizonyították, hogy a hasonlóság az agressziót szabályozó idegrendszeri hálózatok egészére kiterjed (HALLER 2014). Bár az idegrendszer nem „immunis” a környezeti hatásokra, egész agyterületek (például hipotalamusz, amigdala) nem alakulnak ki tanulás hatására; ellenkezőleg, az agy fejlődése jól szabályozott genetikai programok szerint zajlik. A tény, hogy vannak agyi struktúrák, illetve hálózatok, amelyeknek az agresszivitás szabályozása alapvető feladatuk, már önmagában is sejteti, hogy az agressziót nem tanuljuk. Az agresszív cselekmények végrehajtásának képessége bele van építve agyszerkezetünkbe: születésünk pillanatában már készen vannak azok az idegpályák, amelyek az agresszív cselekményt levezénylik.

Ikervizsgálatok azt is kiderítették, hogy az agresszióknak erős genetikai komponense van. Ez azt jelenti, hogy nemcsak az agresszivitás idegpályái (a cselekvés képessége) van kódolva a génjeinkben, hanem az agresszivitás mértéke, sőt, az erőszakos bűnelkövetési hajlam is öröklődik (SLAWINSKI–KLUMP–BURT 2018). Továbbá a proaktív és reaktív erőszakra való hajlam örökletes háttere különbözik (PAQUIN et al. 2017), ami aláhúzza a két viselkedésforma különbözőségét. Tehát nemcsak az erőszakos hajlam, hanem annak *fajtája* is öröklődik, az öröklődés pedig aligha tanulási folyamat.

Végezetül: Harlow szintén híressé vált kísérletei bizonyították, hogy a majmok akkor is agresszívek lesznek felnőtt korukban, ha teljes szociális izolációban nőnek fel, tehát életük során soha nem látnak más majmokat verekedni (HARLOW–DODSWORTH–HARLOW 1965). Az agressziót tehát nem kell tanulni: megjelenik olyan majmoknál is, akiknél a tanulás lehetőségét teljesen kizárták. Hasonló kísérletet emberen természetesen nem lehet elvégezni, de az agresszivitás megtanulásának kizárása eddig egyetlen tanulmányozott fajnál sem szüntette meg az agressziót, sőt. A tanulás lehetőségétől megfosztott állatok náluk nagyobb ellenfeleket is megtámadtak (SACHSER–LICK–STANZEL 1994), és hajlamosak voltak arra, hogy áthágják a fajra jellemző szabályokat (*abnormálisan* voltak agresszívek) (TOTH et al. 2011). Ezek az állatok inkább agressziójuk korlátozását mulasztották el megtanulni, s nem magát az agressziót. Mindez cáfolja azt a feltételezést, hogy az agresszivitás mentes lenne minden veleszületett „mintázattól”. A fent felsorolt érvek mindegyike és összességük ennek az ellenkezőjét bizonyítja, és sejteti, hogy mindez érvényes az erőszakos bűnözésre is.

Ha jobban belegondolunk Bandura kísérleteibe, meg kell állapítanunk, hogy egy kelj-feljancsi lökdöszése és „szidása” még csak nem is agresszió. A gyermekek nem okoztak

fájdalmat (sem fizikait, sem pszichikait), és a keljfeljancsi bántása nem volt másokat megfélemlítő jellegű – röviden: cselekedeteik nem feleltek meg az agresszió általánosan elfogadott meghatározásainak. Az alanyok – óvodáskorú gyermekek – lényegében mintát követtek. Az első kísérletben a felnőtt szolgáltatja a mintát, amelyet a másodikban a jutalom meg is erősített. Bármilyen látványos a kísérlet, és akárhány híve van, eléggé kérdéses, hogy óvodások minta-, illetve szabálykövető viselkedéséből következtetést szűrhetnénk le az erőszakos bűnözésre nézve – különösen, mivel a bűnözők vizsgálata ezzel ellentétes következtetéshez vezet: közel 3000 erőszakos bűnelkövető viselkedésének, pszichológiai (kór)képének és előéletének tanulmányozása során a tanuláselmélet nem igazolódott be (WALTERS 2008).

2. ábra

Szociális tanulás és agresszió az egyedfejlődés tükrében

Forrás: a szerző szerkesztése

A szociális tanulás elmélete vonzó, de egyre kevésbé valószínű tényezője az erőszakos bűnelkövetésnek. Nem valószínű, hogy valakiből azért lesz erőszakos bűnöző, mert otthon erre tanítják. A kurrens vizsgálatok inkább egy „fordított” elméletre helyezik a hangsúlyt: a gyerek azért lesz erőszakos, mert nem tanulja meg azt, hogy az agressziót kontroll alatt kell tartani (PROVENÇAL–BOOIJ–TREMBLAY 2015). A gyerekkori agresszió már 12 hónapos korban megnyilvánul és 2–4 éves korban a legerősebb, majd ezt követően csökken (TREMBLAY et al. 2004), mert a gyermek fokozatosan megtanulja, hogy az agresszió nem kívánatos (PROVENÇAL–BOOIJ–TREMBLAY 2015). Erőszakos bűnözésre akkor kerül sor, ha az agresszió a gyermek környezetében „normálisnak” minősül (ORUE et al. 2011), vagyis, ha a gyermek *nem* tanulja meg azt, hogy kontrollálni kell. Az agresszió fejlődésének folyamatát az „eredeti” tanuláselmélet aligha magyarázza, a „fordítottat” viszont annál inkább (2. ábra).

2.4.2. Frusztrációelmélet

Az agresszióknak az úgynevezett frusztrációelméletét (teljes nevén: frusztráció-agresszió-helyettesítő viselkedés elmélete) csaknem 80 évvel ezelőtt alkották meg (DOLLARD et al. 1939), folyamatosan fejlesztették (MILLER 1941; BERKOWITZ 1969), és többé-kevésbé jelen-

leg is használják mint az erőszakos bűnelkövetés egyik magyarázatát. A frusztrációt úgy lehet meghatározni, mint egy kellemetlen állapotot, amely akkor alakul ki, ha nem tudjuk elérni azt, amit szeretnénk. Ha ezt a fogalmat pszichológiai oldalról közelítjük meg, akkor a frusztrációelmélet a reaktív agresszió egy speciális esetét írja le. Ha szociológiailag értelmezzük, akkor az úgynevezett strukturális agresszió témakörével szembesülünk.

A frusztráció pszichológiai értelemben egy rövidebb-hosszabb ideig tartó, de időben mindenképpen behatárolt érzés, amely vágyaink teljesületlensége vagy teljesíthetlensége miatt következik be. Ez olyan hormonális és testi stresszválaszt vált ki (HENRY 1992), amely a reaktív agresszió előfutárának tekinthető, ugyanakkor a frusztrációérzékenységen genetikai háttere megegyezik a reaktív agresszióéval csakúgy, mint az idegrendszeri háttere (VAN DONKELAAR et al. 2017; YU et al. 2014).

Ami pedig ennél is fontosabb, hogy kvantitatív kutatások során a reaktív agresszióknak két altípusát azonosították: a belső frusztrációra, illetve a külső provokációra visszavezethető reaktív agressziót (SMEETS et al. 2017). Nem véletlen, hogy bűnelkövetőknél a frusztráció egyik mérőmódszerét használják a reaktív agresszió felderítésére (HORNSVELD et al. 2007). Összességében tehát a frusztráció olyan testi és élettani stresszreakció, amely a reaktív agresszió kiindulópontja lehet (BERKOWITZ 2008). A frusztrációt és a frusztrációérzékenységet egyébként meg is említettük a reaktív agresszió leírásánál. A frusztrációelmélet pszichológiai értelemben tehát a reaktív agresszióknak azt az altípusát írja le, amelyet frusztráció vált ki, míg a másik altípus az, amely a vélt vagy valós provokáció következtében alakul ki. Lényegében a frusztráció- és provokációérzékenység egy agresszióban megnyilvánuló *viselkedési stresszválasz*.

A szociális értelemben vett frusztráció már teljesen más síkon közelíti meg a problémát. Szociológiai értelemben a frusztráció oka a társadalmi igazságtalanság: annak érzete, hogy a vágyak teljesülésének nem pillanatnyi akadályai vannak, hanem mély társadalmi gyökerei, például az, hogy a társadalom tagjai nem egyforma eséllyel jutnak hozzá a szolgáltatásokhoz: az oktatáshoz, egészségügyi ellátáshoz stb. (GALTUNG 1969). Ezzel a zavarások (csoportos bűnözés) kapcsán foglalkozunk majd.

Összességében tehát a frusztráció-agresszió elmélete az agresszió és az erőszakos bűnelkövetés egy fontos oldalát ragadja meg, de egyéni szinten csak a reaktív agresszióra érvényes.

2.4.3. Kockázati tényezők és okok – alapvető kérdések

Az első kérdés, amelyet fel kell tennünk, hogy az agresszió magyarázatul szolgálhat-e az erőszakos bűnelkövetés számára. Az agresszió az emberi és állati viselkedés repertoárjának természetes része. Nagyon furcsa lenne, ha kriminalizálnánk az állatvilág egyik alapvető viselkedési mintázatát, amely az evolúció legkorábbi korszakaitól végigkíséri a törzsféjlődést. Ennek ellenére az agresszióról való gondolkodásnak van egy olyan irányzata, amely az erőszakos bűnelkövetést a természetes agresszió mechanizmusaiból vezeti le (KRUK 2014; SIEGEL–VICTOROFF 2009). Az újabb kísérleti bizonyítékok alapján ez az álláspont egyre tarthatatlanabbá válik: a természetes agresszivitás és az erőszakos bűnelkövetés már a biológiai mechanizmusok szintjén is különbözik (HALLER 2018b). Röviden: az erőszakos bűnelkövetés vizsgálata során kiindulhatunk az agresszióból, de nem szabad ott „leragadnunk”.

Az agresszió egyes formáinak (például a proszociális és semleges agresszióknak) az emberi társadalomban helye van. Az erőszakos bűnelkövetés ezzel szemben – hosszabb távon – árt az elkövetőnek, és a társadalom elítéli. Az erőszakos bűnelkövetés valódi kerete a *szabályszegés*, és nem az agresszió.

A második kérdés, amelyet fel kell tennünk, hogy az erőszakos bűnelkövetés minden formáját egyféleképpen kell-e megítélnünk, vagy árnyaltabb megközelítésre van szükség. A fent részben elutasított, részben „másodlagos kérdéssé” minősített elméletekből kiindulva olyan egyszerű kérdéseket is feltehetünk, mint például, hogy eltanulható-e a pszichotikus agresszió. Elképzelhető, hogy valaki hallucinációkat tanul egy mintának tekintett személytől? Pszichológiailag frusztrált-e az erőszakos bűnöző akkor, amikor egy fegyveres bankrablás kivitelezési tervét fontolgatja? Kissé általánosabban fogalmazva: miért követik el az erőszakos bűncselekményeket – ha azokat a típusuk szerint osztályozzuk? Ha erre vagyunk kíváncsiak, tulajdonképpen háromszor kell feltennünk a kérdést: miért követ el valaki erőszakos bűnt proaktívan? Miért követi el reaktívan? Miért vezethet el a pszichotikus állapot erőszakos bűnelkövetéshez? Ugyanilyen hármass kérdést kell feltennünk az erőszakos bűnelkövetés számtalan más, kriminálpszichológiailag releváns vonatkozásával kapcsolatban is. Ezeket a kérdéseket boncolgattuk fentebb, és ezeket foglaljuk össze az alábbiakban.

2.5. Kriminálpszichológiai perspektívák

Az agresszió és az erőszakos bűnelkövetés fentihez hasonlóan részletes kriminálpszichológiai tárgyalását több tényező is indokolja. Az indokokat, felsorolásképpen, az alábbiakban foglaljuk össze:

- Az erőszakos bűncselekmények gyakorisága és súlyossága;
- Az agresszió és az erőszak árnyalt jogi háttere:
 - a jog elkülöníti a proszociális és/vagy legitim agresszív viselkedést az erőszakos bűncselekménytől;
 - az erőszakos bűnelkövetésnek fent részletesen elemzett típusait a jog is ismeri. A proaktív erőszakhoz az „előre kitervelten”, „nyereségvágyból” és „aljas indokból” kifejezést társítja. A fent „kegyetlen-érzelemmentesnek” nevezett pszichikai tulajdonságot a jog úgy ismeri mint „különös kegyetlenség”, és szintén súlyosbító körülményként értékeli. A reaktív erőszakot a jog „felindulásból” elkövetett cselekménynek minősíti, és enyhítő körülménynek fogadja el. A pszichotikus erőszak büntethetőségét a jog korlátozza.
- A szexuális és drogbűncselekmények jelentős része erőszakos bűncselekményként valósul meg, és esetükben is érvényes az itt bemutatott tipizálás. Az erőszakos bűntettek megértése a bűntípusok általános megértését is szolgálja.
- A bűnüldözés-jelentés eseményeinek, például a bűnözői profilalkotásnak, illetve a kihallgatásnak fontos eleme, hogy milyen jellegű erőszakos bűnt követett el valaki. Az erőszakos bűncselekmények részletes tárgyalása az ezekről szóló fejezetekhez is szolgáltat muníciót.
- A csoportos vagy szervezett bűnelkövetés, illetve a bűnözői csoportban vagy szervezetben betöltött szerepekörök megértéséhez e fejezet szintén nélkülözhetetlen.

Röviden: ebben a fejezetben – az erőszakos bűnelkövetés jellegének tisztázása mellett – ke-
retet teremtettünk a bűnelkövetés általános jellegzetességeinek megértéséhez.

Felhasznált irodalom

- ABDULLAH, A. S. – MOFFAT, C. S. – LOPEZ-RUIZ, F. J. – GIBBERD, M. R. – HAMBLIN, J. – ZERIHUN, A. (2017): Host-Multi-Pathogen Warfare: Pathogen Interactions in Co-infected Plants. *Frontiers in Plant Science*, 2017. 10. 25. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpls.2017.01806>
- AMERICAN PSYCHIATRIC ASSOCIATION (2013): *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*. Fifth Edition. Arlington (US-VA), American Psychiatric Association. DOI: <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596>
- ANCKARSÄTER, H. – RADOVIC, S. – SVENNERLIND, C. – HÖGLUND, P. – RADOVIC, F. (2009): Mental Disorder is a Cause of Crime: The Cornerstone of Forensic Psychiatry. *International Journal of Law and Psychiatry*, Vol. 32, No. 6. 342–347. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2009.09.002>
- ANDRADE, L. H. – WANG, Y. P. (2012): Prevalence of Psychotic Symptoms in the General Population Varies Across 52 Countries. *Evidence-based Mental Health*, Vol. 15, No. 4. 105. DOI: <https://doi.org/10.1136/ebmental-2012-100849>
- ANG, R. P. – HUAN, V. S. – CHAN, W. T. – CHEONG, S. A. – LEAW, J. N. (2015): The Role of Delinquency, Proactive Aggression, Psychopathy and Behavioral School Engagement in Reported Youth Gang Membership. *Journal of Adolescence*, Vol. 41. 148–156. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2015.03.010>
- ANG, R. P. – HUAN, V. S. – LI, X. – CHAN, W. T. (2016): Functions of Aggression and Delinquency: The Moderating Role of Parent Criminality and Friends' Gang Membership. *Journal of Interpersonal Violence*, Vol. 35, No. 22. 3531–3550. DOI: <https://doi.org/10.1177/0886260516636066>
- ANTONIUS, D. – SINCLAIR, S. J. – SHIVA, A. A. – MESSINGER, J. W. – MAILE, J. – SIEFERT, C. J. – BELFI, B. – MALASPINA, D. – BLAIS, M. A. (2013): Assessing the Heterogeneity of Aggressive Behavior Traits: Exploratory and Confirmatory Analyses of the Reactive and Instrumental Aggression Personality Assessment Inventory (PAI) Scales. *Violence and Victims*, Vol. 28, No. 4. 587–601. DOI: <https://doi.org/10.1891/0886-6708.vv-d-12-00032>
- ARCHER, J. (2009): The Nature of Human Aggression. *International Journal of Law and Psychiatry*, Vol. 32, No. 4. 202–208. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2009.04.001>
- ATKINS, M. S. – STOFF, D. M. (1993): Instrumental and Hostile Aggression in Childhood Disruptive Behavior Disorders. *Journal of Abnormal Child Psychology*, Vol. 21, No. 2. 165–178. DOI: <https://doi.org/10.1007/bf00911314>
- BAETZ, U. – MARTINOIA, E. (2014): Root Exudates: The Hidden Part of Plant Defense. *Trends in Plant Science*, Vol. 19, No. 2. 90–98. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tplants.2013.11.006>
- BANDURA, A. (1973): *Aggression: A Social Learning Analysis*. New York (US-NY), Holt.
- BANDURA, A. – ROSS, D. – ROSS, S. A. (1961): Transmission of Aggression through the Imitation of Aggressive Models. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, Vol. 63, No. 3. 575–582. DOI: <https://doi.org/10.1037/h0045925>
- BANDURA, A. – ROSS, D. – ROSS, S. A. (1963): Imitation of Film-Mediated Aggressive Models. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, Vol. 66, No. 1. 3–11. DOI: <https://doi.org/10.1037/h0048687>

- BARKER, E. D. – TREMBLAY, R. E. – NAGIN, D. S. – VITARO, F. – LACOURSE, E. (2006): Development of Male Proactive and Reactive Physical Aggression during Adolescence. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, Vol. 47, No. 8. 783–790. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2005.01585.x>
- BARON, R. A. (1977): *Human Aggression*. New York (US-NY), Plenum. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-1-4615-7195-7>
- BARRATT, E. S. – STANFORD, M. S. – DOWDY, L. – LIEBMAN, M. J. – KENT, T. A. (1999): Impulsive and Premeditated Aggression: A Factor Analysis of Self-Reported Acts. *Psychiatry Research*, Vol. 86, No. 2. 163–173. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0165-1781\(99\)00024-4](https://doi.org/10.1016/S0165-1781(99)00024-4)
- BAUMEISTER, R. F. – SMART, L. – BODEN, J. M. (1996) Relation of Threatened Egotism to Violence and Aggression: The Dark Side of High Self-Esteem. *Psychological Review*, Vol. 103, No. 1. 5–33. DOI: <https://doi.org/10.1037/0033-295X.103.1.5>
- BENYAMINA, A. – KARILA, L. – LAFAYE, G. – BLECHA, L. (2016): Genetic Influences in Cannabis Use Disorder and Psychosis: Dopamine and Beyond. *Current Pharmaceutical Design*, Vol. 22, No. 999. 6392–6396. DOI: <https://doi.org/10.2174/1381612822666160831095707>
- BERGER, K. S. (2003): *The Developing Person through Childhood and Adolescence*. New York (US-NY), Worth Publishers.
- BERKOWITZ, L. (1969): *Roots of Aggression: A Re-Examination of the Frustration-Aggression Hypothesis*. New York (US-NY), Atherton Press.
- BERKOWITZ, L. (1989): Frustration-Aggression Hypothesis: Examination and Reformulation. *Psychological Bulletin*, Vol. 106, No. 1. 59–73. DOI: <https://doi.org/10.1037/0033-2909.106.1.59>
- BERKOWITZ, L. (1994): Aggression: Definition and Perspectives. In BARON, R. A. – RICHARDSON, D. R. eds.: *Perspectives in Social Psychology: Human Aggression*. New York (US-NY), Plenum Press. 1–38.
- BERKOWITZ, L. (2008): On the Consideration of Automatic as Well as Controlled Psychological Processes in Aggression. *Aggressive Behavior*, Vol. 34, No. 2. 117–129. DOI: <https://doi.org/10.1002/ab.20244>
- BERTSCH, K. – GROTHE, M. – PREHN, K. – VOHS, K. – BERGER, C. – HAUENSTEIN, K. – KEIPER, P. – DOMES, G. – TEIPEL, S. – HERPERTZ, S. C. (2013): Brain Volumes Differ between Diagnostic Groups of Violent Criminal Offenders. *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience*, Vol. 263, No. 7. 593–606. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00406-013-0391-6>
- BJÖRKQVIST, K. – LINDSTRÖM, M. – PEHRSSON, M. (2000): Attribution of Aggression to Acts: A Four-Factor Model. *Psychological Reports*, Vol. 87, No. 2. 525–530. DOI: <https://doi.org/10.2466/pr0.2000.87.2.525>
- BJÖRKQVIST, K. – OESTERMAN, K. – KAUKIAINEN, A. (1992): The Development of Direct and Indirect Aggressive Strategies in Males and Females. In BJÖRKQVIST, K. – NIEMELAE, P. eds.: *Of Mice and Women: Aspects of Female Aggression*. San Diego (US-CA), Academic Press. 51–64. DOI: <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-102590-8.50010-6>
- BOSCH, N. M. – RIESE, H. – REIJNEVELD, S. A. – BAKKER, M. P. – VERHULST, F. C. – ORMEL, J. – OLDEHINKEL, A. J. (2012): Timing Matters: Long Term Effects of Adversities from Prenatal Period up to Adolescence on Adolescents' Cortisol Stress Response. The TRAILS Study. *Psychoneuroendocrinology*, Vol. 39, No. 9. 1439–1447. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.psyneuen.2012.01.013>
- BROOKER, R. W. (2006): Plant-Plant Interactions and Environmental Change. *The New Phytologist*, Vol. 171, No. 2. 271–284. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1469-8137.2006.01752.x>

- BROWER, M. C. – PRICE, B. H. (2001): Neuropsychiatry of Frontal Lobe Dysfunction in Violent and Criminal Behaviour: A Critical Review. *Journal of Neurology, Neurosurgery and Psychiatry*, Vol. 71, No. 6. 720–726. DOI: <http://dx.doi.org/10.1136/jnnp.71.6.720>
- BUSHMAN, B. J. – BAUMEISTER, R. F. (1998): Threatened Egotism, Narcissism, Self-Esteem, and Direct and Displaced Aggression: Does Self-Love or Self-Hate Lead to Violence? *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 75, No. 1. 219–229. DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.75.1.219>
- BUSS, A. H. (1961): *The Psychology of Aggression*. New York (US-NY), Wiley. DOI: <https://doi.org/10.1037/11160-000>
- CALKINS, S. D. – KEANE, S. P. (2009): Developmental Origins of Early Antisocial Behavior. *Development and Psychopathology*, Vol. 21, No. 4. 1095–1109. DOI: <https://doi.org/10.1017/S095457940999006X>
- CHOE, D. E. – SHAW, D. S. – FORBES, E. E. (2015): Maladaptive Social Information Processing in Childhood Predicts Young Men's Atypical Amygdala Reactivity to Threat. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, Vol. 56, No. 5. 549–557. DOI: <https://doi.org/10.1111/jcpp.12316>
- CIMA, M. – VAN OORSOUW, K. (2013): The Relationship between Psychopathy and Crime-Related Amnesia. *International Journal of Law and Psychiatry*, Vol. 36, No. 1. 23–29. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2012.11.004>
- COCCARO, E. F. (2000): Intermittent Explosive Disorder. *Current Psychiatry Reports*, Vol. 2, No. 1. 67–71. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11920-000-0045-z>
- COCCARO, E. F. – FANNING, J. R. – KEEDY, S. K. – LEE, R. J. (2016): Social Cognition in Intermittent Explosive Disorder and Aggression. *Journal of Psychiatric Research*, Vol. 83, December. 140–150. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2016.07.010>
- COCCARO, E. – MCNAMEE, B. (1998): Biology of Aggression: Relevance to Crime. In SKODOL, A. E. ed.: *Psychopathology and Violent Crime*. Washington, D. C., American Psychiatric Press. 99–128.
- COLINS, O. F. (2016): Assessing Reactive and Proactive Aggression in Detained Adolescents Outside of a Research Context. *Child Psychiatry and Human Development*, Vol. 47, No. 1. 159–172. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10578-015-0553-z>
- CORNELL, D. G. – WARREN, J. – HAWK, G. – STAFFORD, E. – ORAM, G. – PINE, D. (1996): Psychopathy in Instrumental and Reactive Violent Offenders. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, Vol. 64, No. 4. 783–90. DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-006x.64.4.783>
- DARWIN, C. (1871): *The Descent of Man and Selection in Relation to Sex*. London, Murray. DOI: <https://doi.org/10.5962/bhl.title.2092>
- DASKALAKIS, N. P. – BAGOT, R. C. – PARKER, K. J. – VINKERS, C. H. – DE KLOET, E. R. (2013): The Three-Hit Concept of Vulnerability and Resilience: Toward Understanding Adaptation to Early-Life Adversity Outcome. *Psychoneuroendocrinology*, Vol. 38, No. 9. 1858–1873. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.psyneuen.2013.06.008>
- DELLAZIZZO, L. – DUGRÉ, J. R. – BERWALD, M. – STAFFORD, M. C. – CÔTÉ, G. – POTVIN, S. – DUMAIS, A. (2017): Distinct Pathological Profiles of Inmates Showcasing Cluster B Personality Traits, Mental Disorders and Substance Use Regarding Violent Behaviors. *Psychiatry Research*, Vol. 260, February. 371–378. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2017.12.006>
- DODGE, K. A. – COIE, J. D. (1987): Social-Information-Processing Factors in Reactive and Proactive Aggression in Children's Peer Groups. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 53, No. 6. 1146–1158. DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.53.6.1146>
- DOLLARD, J. – MILLER, N. E. – DOOB, L. W. – MOWRER, O. H. – SEARS, R. R. (1939): *Frustration and Aggression*. New Haven (US-CT), Yale University Press. DOI: <https://doi.org/10.1037/10022-000>

- DOUGLAS, J. E. – BURGESS, A. W. – BURGESS, A. G. – RESSLER, R. K. (2006): *Crime Classification Manual: A Standard System for Investigating and Classifying Violent Crime*. San Francisco (US-CA), Jossey-Bass.
- EGAN, V. – McMURRAN, M. – RICHARDSON, C. – BLAIR, M. (2000): Criminal Cognitions and Personality: What Does the PICTS Really Measure? *Criminal Behaviour and Mental Health*, Vol. 10, No. 3. 170–184. DOI: <https://doi.org/10.1002/cbm.355>
- EULER, F. – STEINLIN, C. – STADLER, C. (2017): Distinct Profiles of Reactive and Proactive Aggression in Adolescents: Associations with Cognitive and Affective Empathy. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, Vol. 11, No. 1. DOI: <https://doi.org/10.1186/s13034-016-0141-4>
- EVANS, S. M. (1973): A Study of Fighting Reactions in Some Nereid Polychaetes. *Animal Behaviour*, Vol. 21, No. 1. 138–146. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0003-3472\(73\)80051-X](https://doi.org/10.1016/S0003-3472(73)80051-X)
- FARIA, M. A. (2013): Violence, Mental Illness, and the Brain – A Brief History of Psychosurgery: Part 3 – From Deep Brain Stimulation to Amygdalotomy for Violent Behavior, Seizures, and Pathological Aggression in Humans. *Surgical Neurology International*, Vol. 4, No. 1. 91. DOI: <https://doi.org/10.4103/2152-7806.115162>
- FATEMI, S. H. – FOLSOM, T. D. (2009): The Neurodevelopmental Hypothesis of Schizophrenia, Revisited. *Schizophrenia Bulletin*, Vol. 35, No. 3. 528–548. DOI: <https://doi.org/10.1093/schbul/sbn187>
- FAVA, M. (1998): Depression with Anger Attacks. *The Journal of Clinical Psychiatry*, Vol. 59, Suppl. 18. 18–22.
- BBC (2002): First Swedish Football Death. *BBC News*, 2002. 08. 08. Elérhető: http://news.bbc.co.uk/2/hi/not_in_website/syndication/monitoring/media_reports/2169007.stm (A letöltés dátuma: 2018. 08. 07.)
- FRICK, P. J. (2016): Early Identification and Treatment of Antisocial Behavior. *Pediatric Clinics of North America*, Vol. 63, No. 5. 861–871. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.pcl.2016.06.008>
- FRICK, P. J. – CORNELL, A. H. – BARRY, C. T. – BODIN, S. D. – DANE, H. E. (2003): Callous-Unemotional Traits and Conduct Problems in the Prediction of Conduct Problem Severity, Aggression, and Self-Report of Delinquency. *Journal of Abnormal Child Psychology*, Vol. 34, No. 4. 457–470. DOI: <https://doi.org/10.1023/a:1023899703866>
- FRICK, P. J. – WHITE, S. F. (2008): Research Review: The Importance of Callous-Unemotional Traits for Developmental Models of Aggressive and Antisocial Behavior. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, Vol. 49, No. 4. 359–375. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2007.01862.x>
- GALEN, B. – UNDERWOOD, M. (1997): A Developmental Investigation of Social Aggression among Children. *Developmental Psychology*, Vol. 33, No. 4. 589–600. DOI: <https://doi.org/10.1037//0012-1649.33.4.589>
- GALTUNG, J. (1969): Violence, Peace, and Peace Research. *Journal of Peace Research*, Vol. 6, No. 3. 167–191. DOI: <https://doi.org/10.1177/002234336900600301>
- GAO, Y. – RAINE, A. (2010): Successful and Unsuccessful Psychopaths: A Neurobiological Model. *Behavioral Sciences and Law*, Vol. 28, No. 2. 194–210. DOI: <https://doi.org/10.1002/bsl.924>
- GAO, Y. – TUVBLAD, C. – SCHELL, A. – BAKER, L. – RAINE, A. (2015): Skin Conductance Fear Conditioning Impairments and Aggression: A Longitudinal Study. *Psychophysiology*, Vol. 52, No. 1. 288–295. DOI: <https://doi.org/10.1111/psyp.12322>
- GIBBON, S. – DUGGAN, C. – STOFFERS, J. – HUBAND, N. – VÖLLM, B. A. – FERRITER, M. – LIEB, K. (2010): Psychological Interventions for Antisocial Personality Disorder. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, Vol. 6, No. 6. DOI: <https://doi.org/10.1002/14651858.CD007668.pub2>

- GILLESPIE, S. M. – KONGERSLEV, M. T. – SHARP, C. – BO, S. – ABU-AKEL, A. M. (2018): Does Affective Theory of Mind Contribute to Proactive Aggression in Boys with Conduct Problems and Psychopathic Tendencies? *Child Psychiatry and Human Development*, Vol. 49, No. 6. 906–916. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10578-018-0806-8>
- GODAR, S. C. – FITE, P. J. – MCFARLIN, K. M. – BORTOLATO, M. (2016): The Role of Monoamine Oxidase A in Aggression: Current Translational Developments and Future Challenges. *Progress in Neuro-Psychopharmacology and Biological Psychiatry*, Vol. 69, August. 90–100. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.pnpbp.2016.01.001>
- GOMES, M. M. (2007): A Concept Analysis of Relational Aggression. *Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing*, Vol. 14, No. 5. 510–515. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1365-2850.2007.01120.x>
- GRAHAM, K. – TREMBLAY, P. F. – WELLS, S. – PERNANEN, K. – PURCELL, J. – JELLEY, J. (2006): Harm, Intent, and the Nature of Aggressive Behavior: Measuring Naturally Occurring Aggression in Bar-room Settings. *Assessment*, Vol. 13, No. 3. 280–296. DOI: <https://doi.org/10.1177/1073191106288180>
- GRECO, R. – CURCI, A. – GRATAGLIANO, I. (2009): Juvenile Criminality: General Strain Theory and the Reactive-Proactive Aggression Trait. *Rivista di Psichiatria*, Vol. 34, No. 5. 328–336.
- HALLER, J. (2013): The Neurobiology of Abnormal Manifestations of Aggression – A Review of Hypothalamic Mechanisms in Cats, Rodents, and Humans. *Brain Research Bulletin*, Vol. 93. 97–109. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.brainresbull.2012.10.003>
- HALLER, J. (2014): *Neurobiological Bases of Abnormal Aggression and Violent Behaviour*. Wien, Springer. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-7091-1268-7>
- HALLER, J. (2017): Studies into Abnormal Aggression in Humans and Rodents: Methodological and Translational Aspects. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, Vol. 76, Part A. 77–86. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2017.02.022>
- HALLER, J. (2018a): Preclinical Models of Conduct Disorder – Principles and Pharmacologic Perspectives. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, Vol. 91, August. 112–120. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2016.05.032>
- HALLER, J. (2018b): The Role of the Lateral Hypothalamus in Violent Intraspecific Aggression – The Glucocorticoid Deficit Hypothesis. *Frontiers in Systems Neuroscience*, Vol. 12. DOI: <https://doi.org/10.3389/fnsys.2018.00026>
- HALLER, J. – HAROLD, G. – SANDI, C. – NEUMANN, I. D. (2014): Effects of Adverse Early-Life Events on Aggression and Anti-Social Behaviours in Animals and Humans. *Journal of Neuroendocrinology*, Vol. 26, No. 10. 724–738. DOI: <https://doi.org/10.1111/jne.12182>
- HALLER, J. – KRUK, M. R. (2006): Normal and Abnormal Aggression: Human Disorders and Novel Laboratory Models. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, Vol. 30, No. 3. 292–303. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2005.01.005>
- HALLER, J. – MAKARA, G. B. – KRUK, M. R. (1998): Catecholaminergic Involvement in the Control of Aggression: Hormones, the Peripheral Sympathetic, and Central Noradrenergic Systems. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, Vol. 22, No. 1. 85–97. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0149-7634\(97\)00023-7](https://doi.org/10.1016/S0149-7634(97)00023-7)
- HARLOW, H. F. – DODSWORTH, R. O. – HARLOW, M. K. (1965): Total Social Isolation in Monkeys. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, Vol. 54, No. 1. 90–97. DOI: <https://doi.org/10.1073/pnas.54.1.90>

- HECHT, L. K. – BERG, J. M. – LILIENFELD, S. O. – LATZMAN, R. D. (2016): Parsing the Heterogeneity of Psychopathy and Aggression: Differential Associations across Dimensions and Gender. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, Vol. 7, No. 1. 2–14. DOI: <https://doi.org/10.1037/per0000128>
- HECKER, T. – FETZ, S. – AINAMANI, H. – ELBERT, T. (2015): The Cycle of Violence: Associations Between Exposure to Violence, Trauma-Related Symptoms and Aggression – Findings from Congolese Refugees in Uganda. *Journal of Traumatic Stress*, Vol. 28, No. 5. 448–455. DOI: <https://doi.org/10.1002/jts.22046>
- HENRY, J. P. (1992): Biological Basis of the Stress Response. *Integrative Physiological and Behavioral Science*, Vol. 27, No. 1. 66–83. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF02691093>
- HESS, W. R. (1928): Stammganglien-Reizversuche. *Berichte der gesamten Physiologie*, No. 42. 554–555.
- HINDE, R. A. (1974): *Biological Bases of Human Social Behaviour*. New York (US-NY), McGraw-Hill.
- HOLM, O. (1982): The Effect of Intent, Reason and Harm on Attribution of Aggressiveness. *Journal of Psychology*, Vol. 110. 49–52. DOI: <https://doi.org/10.1080/00223980.1982.9915325>
- HOPTMAN, M. J. – ANTONIUS, D. (2011): Neuroimaging Correlates of Aggression in Schizophrenia: An Update. *Current Opinion in Psychiatry*, Vol. 24, No. 2. 100–106. DOI: <https://doi.org/10.1097/YCO.0b013e328342c8e0>
- HOPTMAN, M. J. (2015): Impulsivity and Aggression in Schizophrenia: A Neural Circuitry Perspective with Implications for Treatment. *CNS Spectrums*, Vol. 20, No. 3. 280–286. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1092852915000206>
- HORNSVELD, R. H. – NIJMAN, H. L. – HOLLIN, C. R. – KRAAIMAAT, F. W. (2007): An Adapted Version of the Rosenzweig Picture-Frustration Study (PFS-AV) for the Measurement of Hostility in Violent Forensic Psychiatric Patients. *Criminal Behaviour and Mental Health*, Vol. 17, No. 1. 45–56. DOI: <https://doi.org/10.1002/cbm.638>
- IOFRIDA, C. – PALUMBO, S. – PELLEGRINI, S. (2014): Molecular Genetics and Antisocial Behavior: Where Do We Stand? *Experimental Biology and Medicine*, Vol. 239, No. 11. 1514–1523. DOI: <https://doi.org/10.1177/1535370214529508>
- JOYCE, E. M. (2018): Organic Psychosis: The Pathobiology and Treatment of Delusions. *CNS Neuroscience and Therapeutics*, Vol. 24, No. 7. 598–603. DOI: <https://doi.org/10.1111/cns.12973>
- JURÁK Kata (2017): Ezért lett csúfos vége a hétvégi Fradi–Diósgyőr tömegbunyónak – Rettegtek a lakók. *Pesti Srácok*, 2017. 02. 08. Elérhető: <https://pestisracok.hu/ezert-lett-csufos-vege-het-vegi-fradi-diosgyor-tomegbunyonak-rettegtek-lakok> (A letöltés dátuma: 2018. 08. 07.)
- KAMPHUIS, J. – KARSTEN, J. – DE WEERD, A. – LANCEL, M. (2013): Sleep Disturbances in a Clinical Forensic Psychiatric Population. *Sleep Medicine*, Vol. 14, No. 11. 1164–1169. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.sleep.2013.03.008>
- KAMPHUIS, J. – MEERLO, P. – KOOLHAAS, J. M. – LANCEL, M. (2012): Poor Sleep as a Potential Causal Factor in Aggression and Violence. *Sleep Medicine*, Vol. 13, No. 4. 327–334. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.sleep.2011.12.006>
- KHOKHAR, M. A. – RATHBONE, J. (2016): Droperidol for Psychosis-Induced Aggression or Agitation. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, Vol. 12, No. 12. DOI: <https://doi.org/10.1002/14651858.CD002830.pub3>
- KIMONIS, E. R. – FANTI, K. – GOLDWEBER, A. – MARSEE, M. A. – FRICK, P. J. – CAUFFMAN, E. (2014): Callous-Unemotional Traits in Incarcerated Adolescents. *Psychological Assessment*, Vol. 26, No. 1. 227–237. DOI: <https://doi.org/10.1037/a0034585>

- KING, L. W. (2018): *The Code of Hammurabi*. Elérhető: <https://avalon.law.yale.edu/ancient/hamframe.asp> (A letöltés dátuma: 2018. 07. 20.)
- KRAVITZ E. A. – HUBER R. (2003): Aggression in Invertebrates. *Current Opinion in Neurobiology*, Vol. 13, No. 6. 736–743. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.conb.2003.10.003>
- KRUK, M. R. (2014): Hypothalamic Attack: A Wonderful Artifact or a Useful Perspective on Escalation and Pathology in Aggression? A Viewpoint. In MICZEK, K. – MEYER-LINDENBERG, A. eds.: *Neuroscience of Aggression. Current Topics in Behavioral Neurosciences*, Vol. 17. Berlin–Heidelberg, Springer. 143–188. DOI: https://doi.org/10.1007/7854_2014_313
- KURACHI, M. – TAKAHASHI, T. – SUMIYOSHI, T. – UEHARA, T. – SUZUKI, M. (2018): Early Intervention and a Direction of Novel Therapeutics for the Improvement of Functional Outcomes in Schizophrenia: A Selective Review. *Frontiers in Psychiatry*, Vol. 9. No. 39. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyt.2018.00039>
- LAPP, H. E. – AHMED, S. – MOORE, C. L. – HUNTER, R. G. (2018): Toxic Stress History and Hypothalamic-Pituitary-Adrenal Axis Function in a Social Stress Task: Genetic and Epigenetic Factors. *Neurotoxicology and Teratology*, Vol. 71, January–February. 41–49. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ntt.2018.01.011>
- LARGE, M. – SMITH, G. – SWINSON, N. – SHAW, J. – NIELSEN, O. (2008): Homicide Due to Mental Disorder in England and Wales Over 50 Years. *The British Journal of Psychiatry*, Vol. 193, No. 2. 130–133. DOI: <https://doi.org/10.1192/bjp.bp.107.046581>
- LATALOVA, K. (2014): Violence and Duration of Untreated Psychosis in First-Episode Patients. *International Journal of Clinical Practice*, Vol. 68, No. 3. 330–335. DOI: <https://doi.org/10.1111/ijcp.12327>
- LAU, C. I. – WANG, H. C. – HSU, J. L. – LIU, M. E. (2013): Does the Dopamine Hypothesis Explain Schizophrenia? *Reviews in the Neurosciences*, Vol. 24, No. 4. 389–400. DOI: <https://doi.org/10.1515/revneuro-2013-0011>
- LINDBERG, N. – MIETTUNEN, J. – HEISKALA, A. – KALTIALA-HEINO, R. (2017): Mortality of Young Offenders: A National Register-Based Follow-Up Study of 15- to 19-year-old Finnish Delinquents Referred for Forensic Psychiatric Examination between 1980 and 2010. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, Vol. 11, No. 37. DOI: <http://dx.doi.org/10.1186/s13034-017-0174-3>
- LINDENFORS, P. – TULLBERG, B. S. (2011): Evolutionary Aspects of Aggression: The Importance of Sexual Selection. *Advances in Genetics*, Vol. 75. 7–22. DOI: <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-380858-5.00009-5>
- LOBBESTAEL, J. – CIMA, M. – LEMMENS, A. (2015): The Relationship between Personality Disorder Traits and Reactive versus Proactive Motivation for Aggression. *Psychiatry Research*, Vol. 229, Nos. 1–2. 155–160. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2015.07.052>
- LOEBER, R. – HAY, D. (1997): Key Issues in the Development of Aggression and Violence from Childhood to early Adulthood. *Annual Review of Psychology*, Vol. 48, No. 1. 371–410. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.48.1.371>
- LOZIER, L. M. – CARDINALE, E. M. – VANMETER, J. W. – MARSH, A. A. (2014): Mediation of the Relationship between Callous-Unemotional Traits and Proactive Aggression by Amygdala Response to Fear among Children with Conduct Problems. *JAMA Psychiatry*, Vol. 71, No. 6. 627–636. DOI: <https://doi.org/10.1001/jamapsychiatry.2013.4540>
- LUGO, M. (2016): Antisocial Behavior and Crime. In JENNINGS, W. G. – HIGGINS, G. E. – MALDONADO-MOLINA, M. M. – KHEY, D. N. eds.: *The Encyclopedia of Crime and Punishment*. Chichester, Wiley-Blackwell. DOI: <https://doi.org/10.1002/9781118519639.wbecpx154>

- LUPIEN, S. J. – McEWEN, B. S. – GUNNAR, M. R. – HEIM, C. (2009): Effects of Stress throughout the Lifespan on the Brain, Behaviour and Cognition. *Nature Reviews, Neuroscience*, Vol. 10, No. 6. 434–445. DOI: <https://doi.org/10.1038/nrn2639>
- MAJOR, B. – O'BRIEN, L. T. (2005): The Social Psychology of Stigma. *Annual Review of Psychology*, Vol. 56. 393–421. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.56.091103.070137>
- McDERMOTT, B. E. – QUANBECK, C. D. – BUSSE, D. – YASTRO, K. – SCOTT, C. L. (2008): The Accuracy of Risk Assessment Instruments in the Prediction of Impulsive versus Predatory Aggression. *Behavioral Sciences and the Law*, Vol. 26, No. 6. 759–777. DOI: <https://doi.org/10.1002/bsl.842>
- MCGRAW, K. (2016): Gender Differences Among Military Combatants: Does Social Support, Ostracism, and Pain Perception Influence Psychological Health? *Military Medicine*, Vol. 181, No. 1. 80–85. DOI: <https://doi.org/10.7205/MILMED-D-15-00254>
- MCQUADE, J. D. – BREAU, R. P. – GÓMEZ, A. F. – ZAKARIAN, R. J. – WEATHERLY, J. (2016): Biased Self-Perceived Social Competence and Engagement in Subtypes of Aggression: Examination of Peer Rejection, Social Dominance Goals, and Sex of the Child as Moderators. *Aggressive Behavior*, Vol. 42, No. 5. 498–509. DOI: <https://doi.org/10.1002/ab.21645>
- MELOY, J. R. (2006): Empirical Basis and Forensic Application of Affective and Predatory Violence. *The Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, Vol. 40, Nos. 6–7. 539–547. DOI: <https://doi.org/10.1080/j.1440-1614.2006.01837.x>
- MILLER, N. E. (1941): The Frustration-Aggression Hypothesis. *Psychological Review*, Vol. 48, No. 4. 337–342. DOI: <https://doi.org/10.1037/h0055861>
- MILLIE, A. (2009): *Anti-social Behaviour*. Maidenhead, Open University Press.
- MOFFITT, T. E. (1993): Adolescence-Limited and Life-Course-Persistent Antisocial Behavior: A Developmental Taxonomy. *Psychological Review*, Vol. 100, No. 4. 674–701. DOI: <https://doi.org/10.1037/0033-295X.100.4.674>
- MOFFITT, T. E. – CASPI, A. – HARRINGTON, H. – MILNE, B. J. (2002): Males on the Life-Course-Persistent and Adolescence-Limited Antisocial Pathways: Follow-Up at Age 26 Years. *Development and Psychopathology*, Vol. 14, No. 1. 179–207. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0954579402001104>
- MOORE, K. E. – STUEWIG, J. B. – TANGNEY, J. P. (2016): The Effect of Stigma on Criminal Offenders' Functioning: A Longitudinal Mediation Model. *Deviant Behavior*, Vol. 37, No. 2. 196–218. DOI: <https://doi.org/10.1080/01639625.2014.1004035>
- MORGAN, A. J. – REAVLEY, N. J. – ROSS, A. – TOO, L. S. – JORM, A. F. (2018): Interventions to Reduce Stigma towards People with Severe Mental Illness: Systematic Review and Meta-Analysis. *Journal of Psychiatric Research*, Vol. 103, August. 120–133. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2018.05.017>
- MUÑOZ CENTIFANTI, L. C. – KIMONIS, E. R. – FRICK, P. J. – AUCCOIN, K. J. (2013): Emotional Reactivity and the Association between Psychopathy-Linked Narcissism and Aggression in Detained Adolescent Boys. *Development and Psychopathology*, Vol. 25, No. 2. 473–485. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0954579412001186>
- MUÑOZ, L. C. – FRICK, P. J. – KIMONIS, E. R. – AUCCOIN, K. J. (2008): Types of Aggression, Responsiveness to Provocation, and Callous-Unemotional Traits in Detained Adolescents. *Journal of Abnormal Child Psychology*, Vol. 36, No. 1. 15–28. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10802-007-9137-0>
- MURRAY-CLOSE, D. – HOLTERMAN, L. A. – BRESLEND, N. L. – SULLIVAN, A. (2017): Psychophysiology of Proactive and Reactive Relational Aggression. *Biological Psychology*, Vol. 130. 77–85. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.biopsycho.2017.10.005>

- NARABAYASHI, H. – NAGAO, T. – SAITO, Y. – YOSHIDA, M. – NAGAHATA, M. (1963): Stereotaxic Amygdalotomy for Behavior Disorders. *Archives of Neurology*, Vol. 9, No. 1. 1–16. DOI: <https://doi.org/10.1001/archneur.1963.00460070011001>
- NELSON, R. J. – TRAINOR, B. C. (2007): Neural Mechanisms of Aggression. *Nature Reviews Neuroscience*, Vol. 8, No. 7. 536–546. DOI: <https://doi.org/10.1038/nrn2174>
- OHLSSON, I. M. – IRELAND, J. L. (2011): Aggression and Offence Motivation in Prisoners: Exploring the Components of Motivation in an Adult Male Sample. *Aggressive Behavior*, Vol. 37, No. 3. 278–288. DOI: <https://doi.org/10.1002/ab.20386>
- OOSTERMEIJER, S. – SMEETS, K. C. – JANSEN, L. M. C. – JAMBROES, T. – ROMMELSE, N. N. J. – SCHEEPERS, F. E. – BUITELAAR, J. K. – POPMA, A. (2017): The Role of Self-Serving Cognitive Distortions in Reactive and Proactive Aggression. *Criminal Behaviour and Mental Health*, Vol. 27, No. 5. 395–408. DOI: <https://doi.org/10.1002/cbm.2039>
- ORUE, I. – BUSHMAN, B. J. – CALVETE, E. – THOMAS, S. – OROBIO DE CASTRO, B. – HUTTEMAN, R. (2011): Monkey See, Monkey Do, Monkey Hurt. Longitudinal Effects of Exposure to Violence on Children's Aggressive Behavior. *Social Psychological and Personality Science*, Vol. 2, No. 4. 432–437. DOI: <https://doi.org/10.1177/1948550610396586>
- OSTINELLI, E. G. – BROOKE-POWNEY, M. J. – LI, X. – ADAMS, C. E. (2017): Haloperidol for Psychosis-Induced Aggression or Agitation (Rapid Tranquillisation). *Cochrane Database of Systematic Reviews*, Vol. 7, No. 7. DOI: <https://doi.org/10.1002/14651858.CD009377.pub3>
- PAQUETTE, J. – UNDERWOOD, M. (1999): Gender Differences in Young Adolescents' Experiences of Peer Victimization; Social and Physical Aggression. *Merrill-Palmer Quarterly*, Vol. 45, No. 2. 242–266.
- PAQUIN, S. – LACOURSE, E. – BRENDGEN, M. – VITARO, F. – DIONNE, G. – TREMBLAY, R. E. – BOIVIN, M. (2017): Heterogeneity in the Development of Proactive and Reactive Aggression in Childhood: Common and Specific Genetic – Environmental Factors. *PLoS One*, Vol. 12, No. 12. DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0188730>
- PÉREZ FUENTES, M. D. – MOLERO JURADO, M. D. – CARRIÓN MARTÍNEZ, J. J. – MERCADER RUBIO, I. – GÁZQUEZ, J. J. (2016): Sensation-Seeking and Impulsivity as Predictors of Reactive and Proactive Aggression in Adolescents. *Frontiers in Psychology*, Vol. 7, No. 1447. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.01447>
- PHILIPP-WIEGMANN, F. – RÖSLER, M. – RETZ-JUNGINGER, P. – RETZ, W. (2017): Emotional Facial Recognition in Proactive and Reactive Violent Offenders. *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience*, Vol. 267, No. 7. 687–695. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00406-017-0776-z>
- PLATT, B. – COHEN KADOSH, K. – LAU, J. Y. (2013): The Role of Peer Rejection in Adolescent Depression. *Depression and Anxiety*, Vol. 30, No. 9. 809–821. DOI: <https://doi.org/10.1002/da.22120>
- PREHN, K. – SCHLAGENHAUF, F. – SCHULZE, L. – BERGER, C. – VOHS, K. – FLEISCHER, M. – HAUENSTEIN, K. – KEIPER, P. – DOMES, G. – HERPERTZ, S. C. (2013): Neural Correlates of Risk Taking in Violent Criminal Offenders Characterized by Emotional Hypo- and Hyper-Reactivity. *Social Neuroscience*, Vol. 8, No. 2. 136–147. DOI: <https://doi.org/10.1080/17470919.2012.686923>
- PROVENÇAL, N. – BOOIJ, L. – TREMBLAY, R. E. (2015): The Developmental Origins of Chronic Physical Aggression: Biological Pathways Triggered by Early Life Adversity. *Journal of Experimental Biology*, Vol. 218, No. 1. 123–133. DOI: <https://doi.org/10.1242/jeb.111401>

- RAINE, A. – DODGE, K. – LOEBER, R. – GATZKE-KOPP, L. – LYNAM, D. – REYNOLDS, C. – STOUTHAMER-LOEBER, M. – LIU, J. (2006): The Reactive-Proactive Aggression Questionnaire: Differential Correlates of Reactive and Proactive Aggression in Adolescent Boys. *Aggressive Behavior*, Vol. 32, No. 2. 159–171. DOI: <https://doi.org/10.1002/ab.20115>
- RAINE, A. – FUNG, A. L. – PORTNOY, J. – CHOY, O. – SPRING, V. L. (2014): Low Heart Rate as a Risk Factor for Child and Adolescent Proactive Aggressive and Impulsive Psychopathic Behavior. *Aggressive Behavior*, Vol. 40, No. 4. 290–299. DOI: <https://doi.org/10.1002/ab.21523>
- RAMAMURTHI, B. (1988): Stereotactic Operation in Behaviour Disorders. Amygdalotomy and Hypothalamotomy. *Acta Neurochirurgica*, Suppl. 44. 152–157. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-7091-9005-0_29
- RAMOS SALAS, X. – ALBERGA, A. S. – CAMERON, E. – ESTEY, L. – FORHAN, M. – KIRK, S. F. L. – RUSSELL-MAYHEW, S. – SHARMA, A. M. (2017): Addressing Weight Bias and Discrimination: Moving beyond Raising Awareness to Creating Change. *Obesity Review*, Vol. 18, No. 11. 1323–1335. DOI: <https://doi.org/10.1111/obr.12592>
- REISS, A. J. – ROTH, J. A. (1993): *Understanding and Preventing Violence*. Washington D. C., National Academy Press.
- REN, D. – WESSELMANN, E. D. – WILLIAMS, K. D. (2018): Hurt People Hurt People: Ostracism and Aggression. *Current Opinion in Psychology*, Vol. 19. 34–38. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2017.03.026>
- RETZ, W. – RÖSLER, M. (2010): Association of ADHD with Reactive and Proactive Violent Behavior in a Forensic Population. *Attention Deficit and Hyperactivity Disorders*, Vol. 2, No. 4. 195–202. DOI: <https://doi.org/10.1007/s12402-010-0037-8>
- RICHMAN, L. (1996): Relation of Threatened Egotism to Violence and Aggression: The Dark Side of High Self-Esteem. *Psychological Review*, Vol. 103, No. 1. 5–33. DOI: <https://doi.org/10.1037/0033-295X.103.1.5>
- SACHSER, N. – LICK, C. – STANZEL, K. (1994): The Environment, Hormones, and Aggressive Behaviour: A 5-year-study in Guinea Pigs. *Psychoneuroendocrinology*, Vol. 19, Nos. 5–7. 697–707. DOI: [https://doi.org/10.1016/0306-4530\(94\)90051-5](https://doi.org/10.1016/0306-4530(94)90051-5)
- SANDI, C. – HALLER, J. (2015): Stress and the Social Brain: Behavioural Effects and Neurobiological Mechanisms. *Nature Reviews Neuroscience*, Vol. 16, No. 5. 290–304. DOI: <https://doi.org/10.1038/nrn3918>
- SANO, K. – MAYANAGI, Y. – SEKINO, H. – OGASHIWA, M. – ISHIJIMA, B. (1970): Results of Stimulation and Destruction of the Posterior Hypothalamus in Man. *Journal of Neurosurgery*, Vol. 33, No. 6. 689–707. DOI: <https://doi.org/10.3171/jns.1970.33.6.0689>
- SAUCIER, D. A. – HOCKETT, J. M. – WALLENBERG, A. S. (2008): The Impact of Racial Slurs and Racism on the Perceptions and Punishment of Violent Crime. *Journal of Interpersonal Violence*, Vol. 23, No. 5. 685–701. DOI: <https://doi.org/10.1177/0886260507313774>
- SAYLOR C. F. – WILLIAMS K. D. – NIDA S. A. – MCKENNA M. E. – TWOMEY K. E. – MACIAS, M. M. (2013): Ostracism in Pediatric Populations: Review of Theory and Research. *Journal of Developmental and Behavioral Pediatrics*, Vol. 34, No. 4. 279–287. DOI: <https://doi.org/10.1097/DBP.0b013e3182874127>
- SAYLOR, K. E. – AMANN, B. H. (2016): Impulsive Aggression as a Comorbidity of Attention-Deficit/Hyperactivity Disorder in Children and Adolescents. *Journal of Child Adolescent Psychopharmacology*, Vol. 26, No. 1. 19–25. DOI: <https://doi.org/10.1089/cap.2015.0126>

- SCARPA, A. – RAINE, A. (1997): Psychophysiology of Anger and Violent Behavior. *Psychiatric Clinics of North America*, Vol. 20, No. 2. 375–394. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0193-953X\(05\)70318-X](https://doi.org/10.1016/S0193-953X(05)70318-X)
- SEAH, S. L. – ANG, R. P. (2008): Differential Correlates of Reactive and Proactive Aggression in Asian Adolescents: Relations to Narcissism, Anxiety, Schizotypal Traits, and Peer Relations. *Aggressive Behavior*, Vol. 34, No. 5. 553–562. DOI: <https://doi.org/10.1002/ab.20269>
- SEBASTIAN, C. – VIDING, E. – WILLIAMS, K. D. – BLAKEMORE, S. J. (2010): Social Brain Development and the Affective Consequences of Ostracism in Adolescence. *Brain and Cognition*, Vol. 72, No. 1. 134–145. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.bandc.2009.06.008>
- SHER, L. – RICE, T. (2015): World Federation of Societies of Biological Psychiatry Task Force on Men's Mental Health. Prevention of Homicidal Behaviour in Men with Psychiatric Disorders. *The World Journal of Biological Psychiatry*, Vol. 16, No. 4. 212–229. DOI: <https://doi.org/10.3109/15622975.2015.1028998>
- SIEGEL, A. – ROELING, T. A. – GREGG, T. R. – KRUK, M. R. (1999): Neuropharmacology of Brain-Stimulation-Evoked Aggression. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, Vol. 23, No. 3. 359–389. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0149-7634\(98\)00040-2](https://doi.org/10.1016/S0149-7634(98)00040-2)
- SIEGEL, A. – VICTOROFF, J. (2009): Understanding Human Aggression: New Insights from Neuroscience. *International Journal of Law and Psychiatry*, Vol. 32, No. 4. 209–215. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2009.06.001>
- SLAWINSKI, B. L. – KLUMP, K. L. – BURT, S. A. (2018): The Etiology of Social Aggression: A Nuclear Twin Family Study. *Psychological Medicine*, Vol. 49, No. 1. 1–8. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0033291718000697>
- SMART RICHMAN, L. – LEARY, M. R. (2009): Reactions to Discrimination, Stigmatization, Ostracism, and Other Forms of Interpersonal Rejection: A Multimotive Model. *Psychological Review*, Vol. 116, No. 2. 365–383. DOI: <https://doi.org/10.1037/a0015250>
- SMEETS, K. C. – OOSTERMEIJER, S. – LAPPENSCHAAR, M. – COHN, M. – VAN DER MEER, J. M. – POPMA, A. – JANSEN, L. M. – ROMMELSE, N. N. – SCHEEPERS, F. E. – BUITELAAR, J. K. (2017): Are Proactive and Reactive Aggression Meaningful Distinctions in Adolescents? A Variable- and Person-Based Approach. *Journal of Abnormal Child Psychology*, Vol. 45, No. 1. 1–14. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10802-016-0149-5>
- SNEYERS, M. – SLOORE, H. – ROSSI, G. – DERKSEN, J. J. (2007): Using the Megargee System among Belgian Prisoners: Cross-cultural Prevalence of the MMPI-2 Based Types. *Psychological Reports*, Vol. 100, No. 3. 746–754. DOI: <https://doi.org/10.2466/PRO.100.3.746-754>
- SOWELL, R. L. (2018): Stigma and Discrimination: Threats to Living Positively with Human Immunodeficiency Virus. *Nursing Clinics of North America*, Vol. 53, No. 1. 111–121. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.cnur.2017.10.006>
- SOYKA, M. (2011): Neurobiology of Aggression and Violence in Schizophrenia. *Schizophrenia Bulletin*, Vol. 35, No. 5. 913–920. DOI: <https://doi.org/10.1093/schbul/sbr103>
- STAHL, S. M. (2015): Is Impulsive Violence an Addiction? The Habit Hypothesis. *CNS Spectrums*, Vol. 20, No. 3. 1–5. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1092852915000292>
- STANFORD, M. S. – HOUSTON, R. J. – MATHIAS, C. W. – VILLEMARETTE-PITTMAN, N. R. – HELFRITZ, L. E. – CONKLIN, S. M. (2003): Characterizing Aggressive Behavior. *Assessment*, Vol. 10, No. 2. 183–190. DOI: <https://doi.org/10.1177/1073191103010002009>
- STANKIEWICZ, A. M. – SWIERGIEL, A. H. – LISOWSKI, P. (2013): Epigenetics of Stress Adaptations in the Brain. *Brain Research Bulletin*, Vol. 98, September. 76–92. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.brainresbull.2013.07.003>

- SUKHODOLSKY, D. G. – SMITH, S. D. – MCCAULEY, S. A. – IBRAHIM, K. – PIASECKA, J. B. (2016): Behavioral Interventions for Anger, Irritability, and Aggression in Children and Adolescents. *Journal of Child and Adolescent Psychopharmacology*, Vol. 26, No. 1. 58–64. DOI: <https://doi.org/10.1089/cap.2015.0120>
- SWOGGER, M. T. – WALSH, Z. – CHRISTIE, M. – PRIDY, B. M. – CONNER, K. R. (2015): Impulsive versus Premeditated Aggression in the Prediction of Violent Criminal Recidivism. *Aggressive Behavior*, Vol. 41, No. 4. 346–352. DOI: <https://doi.org/10.1002/ab.21549>
- SWOGGER, M. T. – WALSH, Z. – HOUSTON, R. J. – CASHMAN-BROWN, S. – CONNER, K. R. (2010): Psychopathy and Axis I Psychiatric Disorders among Criminal Offenders: Relationships to Impulsive and Proactive Aggression. *Aggressive Behavior*, Vol. 36, No. 1. 45–53. DOI: <https://doi.org/10.1002/ab.20330>
- TABER-THOMAS, B. C. – ASP, E. W. – KOENIGS, M. – SUTTERER, M. – ANDERSON, S. W. – TRANEL, D. (2014): Arrested Development: Early Prefrontal Lesions Impair the Maturation of Moral Judgement. *Brain*, Vol. 137, No. 4. 1254–1261. DOI: <https://doi.org/10.1093/brain/awt377>
- TÁBORI K. – SZÉKELY V. (2014): *A bűnös Budapest*. Budapest, Tudáspole.
- TEPLIN, L. A. – JAKUBOWSKI, J. A. – ABRAM, K. M. – OLSON, N. D. – STOKES, M. L. – WELTY, L. J. (2014): Firearm Homicide and Other Causes of Death in Delinquents: A 16-year Prospective Study. *Pediatrics*, Vol. 134, No. 1. 63–73. DOI: <https://doi.org/10.1542/peds.2013-3966>
- TERBURG, D. – MORGAN, B. – VAN HONK, J. (2009): The Testosterone-Cortisol Ratio: A Hormonal Marker for Proneness to Social Aggression. *International Journal of Law and Psychiatry*, Vol. 32, No. 4. 216–223. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2009.04.008>
- TONNAER, F. – CIMA, M. – ARNTZ, A. (2016): Executive (Dys)Functioning and Impulsivity as Possible Vulnerability Factors for Aggression in Forensic Patients. *Journal of Nervous and Mental Disease*, Vol. 204, No. 4. 280–286. DOI: <https://doi.org/10.1097/NMD.0000000000000485>
- TONNAER, F. – SIEP, N. – VAN ZUTPHEN, L. – ARNTZ, A. – CIMA, M. (2017): Anger Provocation in Violent Offenders Leads to Emotion Dysregulation. *Scientific Reports*, Vol. 7, No. 3583. DOI: <https://doi.org/10.1038/s41598-017-03870-y>
- TOTH, M. – MIKICS, E. – TULOGDI, A. – ALICZKI, M. – HALLER, J. (2011): Post-Weaning Social Isolation Induces Abnormal Forms of Aggression in Conjunction with Increased Glucocorticoid and Autonomic Stress Responses. *Hormones and Behavior*, Vol. 60, No. 1. 28–36. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.yhbeh.2011.02.003>
- TREMBLAY, R. E. (2010): Developmental Origins of Disruptive Behaviour Problems: The ‘Original Sin’ Hypothesis, Epigenetics and Their Consequences for Prevention. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, and Allied Disciplines*, Vol. 51, No. 4. 341–367. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2010.02211.x>
- TREMBLAY, R. E. – NAGIN, D. S. – SÉGUIN, J. R. – ZOCCOLILLO, M. – ZELAZO, P. D. – BOIVIN, M. – PÉRUSSE, D. – JAPÉL, C. (2004): Physical Aggression during Early Childhood: Trajectories and Predictors. *The Canadian Child and Adolescent Psychiatry Review*, Vol. 114, No. 1. e43–e50. DOI: <https://doi.org/10.1542/peds.114.1.e43>
- TUVBLAD, C. – RAINE, A. – ZHENG, M. – BAKER, L. A. (2009): Genetic and Environmental Stability Differs in Reactive and Proactive Aggression. *Aggressive Behavior*, Vol. 35, No. 6. 437–452. DOI: <https://doi.org/10.1002/ab.20319>
- VAILLANCOURT, T. – SUNDERANI, S. (2011): Psychopathy and Indirect Aggression: The Roles of Cortisol, Sex, and Type of Psychopathy. *Brain and Cognition*, Vol. 77, No. 2. 170–175. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.bandc.2011.06.009>

- VAN BEEK, J. – VUIJK, P. J. – HARTE, J. M. – SCHERDER, E. J. A. (2018): Symptom Profile of Psychiatric Patients With Psychosis or Psychotic Mood Disorder in Prison. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, Vol. 62, No. 13. DOI: <https://doi.org/10.1177/0306624X18757116>
- VAN DE LEEMPUT, J. – HESS, J. L. – GLATT, S. J. – TSUANG, M. T. (2016): Genetics of Schizophrenia: Historical Insights and Prevailing Evidence. *Advances in Genetics*, Vol. 96. 99–141. DOI: <https://doi.org/10.1016/bs.adgen.2016.08.001>
- VAN DONKELAAR, M. M. J. – HOOGMAN, M. – SHUMSKAYA, E. – BUITELAAR, J. K. – BRALTEN, J. – FRANKE, B. (2017): Monoamine and Neuroendocrine Gene-Sets Associate with Frustration-Based Aggression in a Gender-Specific Manner. *European Neuropsychopharmacology*, Vol. 30. 75–86. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.euroneuro.2017.11.016>
- VAN HONK, J. – HARMON-JONES, E. – MORGAN, B. E. – SCHUTTER, D. J. (2010): Socially Explosive Minds: The Triple Imbalance Hypothesis of Reactive Aggression. *Journal of Personality*, Vol. 78, No. 1. 67–94. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2009.00609.x>
- VAN HOUDENHOVE, B. – VAN DEN EEDE, F. – LUYTEN, P. (2009): Does hypothalamic–Pituitary–Adrenal Axis Hypofunction in Chronic Fatigue Syndrome Reflect a ‘Crash’ in the Stress System? *Medical Hypotheses*, Vol. 72, No. 6. 701–705. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.mehy.2008.11.044>
- VERONA, E. – BRESIN, K. (2015): Aggression Proneness: Transdiagnostic Processes Involving Negative Valence and Cognitive Systems. *International Journal of Psychophysiology*, Vol. 98, No. 2. 321–329. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijpsycho.2015.03.008>
- VERSCHUERE, B. – CROMBEZ, G. – DE CLERCQ, A. – KOSTER, E. H. (2005): Psychopathic Traits and Autonomic Responding to Concealed Information in a Prison Sample. *Psychophysiology*, Vol. 42, No. 2. 239–245. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1469-8986.2005.00279.x>
- VINKERS, D. J. – DE BEURS, E. – BARENDREGT, M. – RINNE, T. – HOEK, H. W. (2011): The Relationship between Mental Disorders and Different Types of Crime. *Criminal Behaviour and Mental Health*, Vol. 21, No. 5. 307–320. DOI: <https://doi.org/10.1002/cbm.819>
- VITACCO, M. J. – VAN RYBROEK, G. J. – ROGSTAD, J. E. – YAHR, L. E. – TOMONY, J. D. – SAEWERT, E. (2009): Predicting Short-Term Institutional Aggression in Forensic Patients: A Multi-Trait Method for Understanding Subtypes of Aggression. *Law and Human Behavior*, Vol. 33, No. 4. 308–319. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10979-008-9155-7>
- VITARO, F. – GENDREAU, P. L. – TREMBLAY, R. E. – OLIGNY, P. (1998): Reactive and Proactive Aggression Differentially Predict Later Conduct Problems. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, Vol. 39, No. 3. 377–385. DOI: <https://doi.org/10.1111/1469-7610.00333>
- VITIELLO, B. – BEHAR, D. – HUNT, J. – STOFF, D. – RICCIUTI, A. (1990): Subtyping Aggression in Children and Adolescents. *Journal of Neuropsychiatry and Clinical Neurosciences*, Vol. 2, No. 2. 189–192. DOI: <https://doi.org/10.1176/jnp.2.2.189>
- VOLAVKA, J. (2013): Violence in Schizophrenia and Bipolar Disorder. *Psychiatria Danubina*, Vol. 25, No. 1. 24–33.
- WAGNER, C. R. – ABAIED, J. L. (2016): Skin Conductance Level Reactivity Moderates the Association Between Parental Psychological Control and Relational Aggression in Emerging Adulthood. *Journal of Youth and Adolescence*, Vol. 45, No. 4. 687–700. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10964-016-0422-5>
- WALTERS, G. D. (1995): The Psychological Inventory of Criminal Thinking Styles. Part I: Reliability and Preliminary Validity. *Criminal Justice and Behavior*, Vol. 22, No. 3. 307–325. DOI: <https://doi.org/10.1177/0093854895022003008>

- WALTERS, G. D. (2007a): Measuring Proactive and Reactive Criminal Thinking with the PICTS: Correlations with Outcome Expectancies and Hostile Attribution Biases. *Journal of Interpersonal Violence*, Vol. 22, No. 4. 371–385. DOI: <https://doi.org/10.1177/0886260506296988>
- WALTERS, G. D. (2007b): Response Style versus Crime-Specific Cognition: Predicting Disciplinary Adjustment and Recidivism in Male and Female Offenders with the PICTS. *Assessment*, Vol. 14, No. 1. 35–43. DOI: <https://doi.org/10.1177/1073191106292957>
- WALTERS, G. D. (2008): Self-Report Measures of Psychopathy, Antisocial Personality, and Criminal Lifestyle Testing and Validating a Two-Dimensional Model. *Criminal Justice and Behavior*, Vol. 35, No. 12. 1459–1483. DOI: <https://doi.org/10.1177/0093854808320922>
- WALTERS, G. D. (2016): Mediating the Distal Crime-Drug Relationship with Proximal Reactive Criminal Thinking. *Psychology of Addictive Behaviors*, Vol. 30, No. 1. 128–137. DOI: <https://doi.org/10.1037/adb0000139>
- WALTERS, G. D. – FREDERICK, A. A. – SCHLAUCH, C. (2007): Postdicting Arrests for Proactive and Reactive Aggression with the PICTS Proactive and Reactive Composite Scales. *Journal of Interpersonal Violence*, Vol. 22, No. 11. 1415–1430. DOI: <https://doi.org/10.1177/0886260507305556>
- WALTERS, G. D. – NOON, A. (2015): Family Context and Externalizing Correlates of Childhood Animal Cruelty in Adjudicated Delinquents. *Journal of Interpersonal Violence*, Vol. 30, No. 8. 1369–1386. DOI: <https://doi.org/10.1177/0886260514540328>
- WILLIAMS, K. D. (2007): Ostracism. *Annual Review of Psychology*, Vol. 58. 425–52. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.58.110405.085641>
- WOODWORTH, M. – PORTER, S. (2002): In Cold Blood: Characteristics of Criminal Homicides as a Function of Psychopathy. *Journal of Abnormal Psychology*, Vol. 111, No. 3. 436–445. DOI: <https://doi.org/10.1037//0021-843x.111.3.436>
- WOOLFENDEN, S. R. – WILLIAMS, K. – PEAT, J. (2001): Family and Parenting Interventions in Children and Adolescents with Conduct Disorder and Delinquency Aged 10–17. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, 2. DOI: <https://doi.org/10.1002/14651858.CD003015>
- YANG, Y – RAINE, A. (2009): Prefrontal Structural and Functional Brain Imaging Findings in Antisocial, Violent, and Psychopathic Individuals: A Meta-Analysis. *Psychiatry Research*, Vol. 174, No. 2. 81–88. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.psychresns.2009.03.012>
- YOUNG, S. – THOME, J. (2011): ADHD and Offenders. *The World Journal of Biological Psychiatry*, Vol. 12, Suppl. 1. 124–128. DOI: <https://doi.org/10.3109/15622975.2011.600319>
- YU, R. – MOBBS, D. – SEYMOUR, B. – ROWE, J. B. – CALDER, A. J. (2014): The Neural Signature of Escalating Frustration in Humans. *Cortex*, Vol. 54, No. 1. 165–178. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.cortex.2014.02.013>
- ZILLMAN, D. (1979): *Hostility and Aggression*. Hillsdale (US-NJ), Erlbaum.
- ZLODRE, J. – FAZEL, S. (2012): All-Cause and External Mortality in Released Prisoners: Systematic Review and Meta-Analysis. *American Journal of Public Health*, Vol. 102, No. 12. 67–75. DOI: <https://doi.org/10.2105/AJPH.2012.300764>

Ajánlott irodalom

- BERECZKEI T. (2003): *Evolúciós pszichológia*. Budapest, Osiris.
- BERECZKEI T. (1999): Genetikai és evolúciós tényezők a deviáns és bűnöző viselkedés kialakulásában. *Belügyi Szemle*, 47. évf. 6. sz. 21–33.

- FOGARASI M. (2006): Az antiszociális személyiségformák kialakulásának háttere. In CSERNYIKNÉ PÓTH Á. – FOGARASI M. szerk.: *Kriminálpszichológia*. Budapest, Rejtjel. 34–75.
- HALLER J. (2005): *Miért agresszív az ember?* Budapest, Osiris.
- MÜNNICH I. (1978): A szociális tanulás elmélete és az agresszió. *Kriminológiai és Kriminalisztikai Tanulmányok*, 15. sz. 183–207.
- MÜNNICH I. (1977): Visszaeső bűnözők személyes tere, perceptuális orientációja, szorongásos színvonala mint a nyílt támadó viselkedés jelzései. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 34. köt. 3. sz. 245–256.
- MÜNNICH I. – SZAKÁCS F. (1979): Az agresszív viselkedés kognitív szabályozásának kísérleti vizsgálata. *Kriminológiai és Kriminalisztikai Tanulmányok*, 16. sz. 221–248.